Rabin Shrestha

नेपालभाषा साहित्य धाः

च्वमि
डा. जनकलाल वैद्य

लिका
खेलुइताः, १६ (ने.स. १११५), पौ ५७-८०;
१७ (ने.स. १११६), पौ ३२-४३;
१८ (ने.स. १११७), पौ १७-२७।

नेपालभाषा साहित्य धाः (संक्षिप्तं)

—डा. जनकलाल वैद्य

ख॑ न्ह्यथनाः

नेपालया राष्ट्रियता व थ्व देशप्रति प्रेम व कर्तव्यया व्यावहारिक आदर्श ध्वाथुइकेभन नेपाल देशया नां न्ह्यलुइक **नेपालभाषा** नां छुना तःगु थ्व भाय् नेपाल उपत्यकाया छगू आदिवासी नेवाःतय् वाङमयं व साहित्यं तःमिगु मांभाय् खः। नेपाल अधिराज्यया सम्विधानय् (२०४७) न्ह्यथना तःगु राष्ट्रिय भाषामध्ये थ्व नं छगू खः। थ्व भाय् तिब्बत-वर्माया भाषा परिवारया छगू कचा खः। नेपाःया विद्वत्वर्ग इलय् बेलय् लितुमो, गो मो, भुंजिमो, रञ्जना, व नेवाराक्षर लिपि आदि दयेका छ्यलाः थ्व भाषाया वाङमय व साहित्यया साधनाय् पलाः न्ह्याकल। थ्व भाषाय् देवनागरी लिपिया चलन ने. सं. १०२० लिपांनिसें तिनि आपालं आपा प्रचलित जुया वःगु खः। देश, काल परिस्थिति कथं ल्वय्के छिके मालाः थ्व भाषां संस्कृत, मैथिली, बङ्गला, फारसी व नेपाली भाषाया शब्दत दुचायेका छ्यलेगु याःगु खने दु। अथेभनं मेमेगु भाषाभाषीपिंलिसे संगत याना जूसां थ्वं थःगु भाषिक प्रवृत्ति व प्रकृति थातं हे तया च्वंच्वंगु दु।

लिच्छवी कालय् नेपालभाषा

लिच्छविकालया नेपालय थाय् थासय् लुयां वःगु संस्कृत मूल भाषां कीका तःगु २०० गू ति शिलापत्रय् २४८गू ति संस्कृत मखुगु थाय्-बाय्, कर, अधिकरण, खृसि, वस्तु, पर्वत-डाँडा इत्यादिया अर्थ ध्वाथुइकीगु शब्दत लुइकूगु खः। उपिं शब्दमध्ये गुलि गुलि आः थौकन्हे तकं व हे अर्थ, ध्वनि व उच्चारणय् थ्व नेपालभाषाय् प्रचलित जुया च्वंगुया

दसी व: कया इतिहासकार व भाषाशास्त्री विद्वान्पिसं उजागु शब्दत नेपालभाषाया शब्द खः धका नाला दीगु दु । डा. कमलप्रकाश मल्लं लिच्छवीकालीन शिलालेखया उजागु शब्दया भाषा वैज्ञानिक परीक्षण विश्लेषण याना: उपि मध्ये नेपालभाषाया शब्द ल्यया प्रमाणित याना क्यना दी धुंकूगु दु । लिच्छवि कालया संस्कृत शिलाभिलेखय् स्थानीय भाषाया शब्दत संस्कृतय् महीकूसे गथे खः अर्थे छ्यला: तःगु खने दुगुलिं उबले नेपालभाषा नं न्हिं न्हिं खँल्हा बल्हाय् छ्यलाबुला जुया अत्यन्त लोकप्रिय व परिचित जुयाच्वंगुया दसी खः । अथेला, लिच्छवी कालया शिलाभिलेखय् नेपालभाषा व मेमेगु भाषिका बोलिया छगू नं वाक्य किया तःगु आःतक लुया मवःनि ।

न्ह्यथ मध्यकालय् नेपालभाषा

न्ह्यथ मध्यकालया शिलाभिलेखय् व्यक्तिया नां, थाय् बाय्या नां व न्हिंन्हिया ज्याखँय् छ्यलाबुला जुइगु उगु थगु वस्तुया अर्थ बोधक खँग्वः छ्यला: तःगु स्पष्ट जुइक न्ह्यलू । यल ओकुबहाःया ने. सं. २३५ या छगू ताडपत्र व ने. सं. २९३ स जुजु रूद्रदेवं सत्त्व वज्रजोगिनी पलिस्था याना थकूगु छगू शिलापत्रया अभिलेखत हे नेपालभाषाया आःतकया दकले पुलांगु प्रामाणिक अभिलेख खः । मल्ल सत्तलय् ताना तःगु ने. सं. ४५४ या सिजः पतिइ थ्व भाषाया न्ह्यगू वाक्य किया तःगु दकले न्ह्यापालाक न्ह्यलू वल ।

थ्व भाषाया नां

थ्व भाषाया शुद्धगु व सुसंस्कारित नां **नेपालभाषा** दकले न्ह्यापालाक जुजु जयस्थिति मल्लया शासन कालय् च्वयातःगु ताडपत्र अभिलेख ग्रन्थ **नारद संहिता मानव न्याय शास्त्र** स (ने. सं. ५००, प्र. १२३१, एम्. एल्. ५) व शिलापत्र मध्ये स्वप तःमधि त्वालय् पलिस्था याना तःगु शिलापत्रय् (ने. सं. ५३०) खने दु । थ्व भाषायात **देश भाषा** नामं न्ह्यब्वया तःगु शिलाभिलेख यलया जुजु विष्णु सिंहया शासन कालीन शिलाभिलेख (ने. सं. ६८९) खःसा जुजु कवीन्द्र प्रताप मल्लं ने. सं. ७७४ स पलिस्था याना थकूगु शिलाभिलेखय् थ्व भाषायात **स्वदेशभाषा**

धयागु नामं सुपरिचित याना तःगु नं खने दत । उबलेया जुजुपि थाय् थासय् पलिस्था याना थकूगु शिलापत्रय् व लुँसिया पत्रय् अथेभ थ्व भाषायात उच्च थाय् बिया तःगु थ्व भाषां उबले राजकीय सम्मा फया च्वंगुया व संस्कृतयां ल्यूया मूल माध्यम जुयाच्वंगुया ऐतिहासि दसी खः ।

टीका अभिलेख ग्रन्थ

थ्व भाषाय् टीका अभिलेख ग्रन्थत नीति कथा व वंशावली च्वयेग् परम्परा, ज्योतिष शास्त्र, चिकित्सा शास्त्र, धर्म शास्त्र, तन्त्र शास्त्र संगीत शास्त्र, कर्मकाण्ड इत्यादि विषयया ग्रन्थ च्वयेगु व अध्ययन यायेः चलन ने. सं. ४८१, ४९४, ५०० निसें थुखे खने दये धुंकल । उजाःगु शास्त्रीय विषयया गहन टीका व्याख्या अभिलेख ग्रन्थ थ्व भाषाय् दयेका तःगुलि थ्व भाषा उबले उच्च शिक्षाया माध्यम जुया च्वंगुय दसी खः । **हितोपदेश, हरमेखला** सं. ४९४), **नारद संहिता मानः न्याय शास्त्र** (ने. सं. ५००), **ज्योतिराज कर्ण** (ने.सं. ५४८), **दश कर्म पद्धति** (ने. सं. ६४८), जुजु जगज्ज्योति मल्लं थः दरवारी पण्डित वंशमणि ओझानाप जाना दयेकूगु **संगीतचन्द्र** अध्ययन याये बहःगु ग्रन्थत खः । छँखा पति धया थें दुगु **चाणक्य नीति सार** टीका ग्रन्थ उबलेया ब्वने सफू जुयाच्वन । **गोपाल वंशावली** (ने. सं. ५०८ रिखेया) अभि-लेख ग्रन्थं ला मुक्कं नेपालभाषा माध्यमं संवत् तिथि सहित प्रामाणिक व तथ्यपूर्ण वंशावली च्वयेगु प्रचलन उबले दयाच्वंगु यचुक क्यं ।

गद्य आख्यान बाखं

थ्व भाषाय् स्वतन्त्र गद्य आख्यान विधा कथं पञ्चतन्त्रया नीति बाखं सरल सुबोध नेपालभाषा गद्यं **तन्त्राख्यान** बाखं च्वयेगु चलन ने. सं. ६३८ व ६९४ रिखें हे न्ह्याना च्वने धुंकल । यलया ने. सं. ६९४ या छपु वीर प्रशस्ति मेय थ्व हे तन्त्राख्यानया घटना आधारित उपमा न्ह्यब्वया तःगु खने दुगुलिं उबलेया जनजीवनय् थ्व बाखं आपालं लोकं ह्वाः धयागु प्रमाणित जू वः । नेवाः भिसातयूत नैतिक शिक्षा व छें ज्यायां शिक्षा बोध याना इमिगु चरित्र निर्माण यायेभनं **धर्म लक्ष्मी**

किम्वा लक्ष्मी धर्म बाखंया अभिलेख ग्रन्थ नं स्वतन्त्र नेपालभाषा गद्य छ्यला: ने. सं. ७८० रिखे निसें च्वया तये धुंकूगु खने दु । थ्व शीर्षकया अभिलेख ग्रन्थत नं थासं थासय् लुया व:गुलि व **स्वस्थानी** बाखनय् नापं दुथ्याका त:गु खने दुगुलि नेवा समाजय् थ्व **धर्म लक्ष्मी** संवाद बाखं नं त:जिगु कदर फयाच्वंगु तथ्य स्पष्ट जू व: । अथे हे **पञ्चतन्त्र** व **हितोपदेश** बाखंया ग्रन्थत नं संस्कृत मूल पाठलिसें तया: नेपालभाषा गद्यं च्वयात:गु नं यक्वं दु । थुजागु नैतिक बाखं न्यनेगु व ब्वनेगु व्यापक चलन नेवा: जनजीवनय् न्ह्याना च्वंगुया फलस्वरूप नेवा: जातियाके नैतिकता पुखौंली संस्कार रूपय् दहँ वयाच्वंगु ख: धका स्वीकार यायेछि ।

धार्मिक पूजा व्रत व तीर्थ महात्म्यया खँ धार्मिक एवं पौराणिक बाखं न्यना पुण्य मुंकेगु प्रवृत्ति नेवा:तय्के दु । **महालक्ष्मी व्रत कथा** (ने. सं. ५३०), **स्वस्थानी परमेश्वरया व्रत कथा** (ने. सं. ६९३), **पशुपति पुराण** (ने. सं. ७५२), **ब्रम्ह पुराण** (ने. सं. ८१५), **स्कन्द पुराण** (ने. सं. ८०३), महादेव भारो न च्व:गु **शिवरात्री व्रत कथा** (ने. सं. ८०३), **भागवत पुराण** (ने. सं. ८४४) इत्यादि उजागु हे उद्देश्य पूर्तिया निम्ति उबले उबले च्वया थकूगु धार्मिक बाखंया अभिलेख ग्रन्थत ख: । उजागु धार्मिक बाखंत मध्ये गुलिं गुलिं समयया गति लिसे मन्ह्यासें दिना छोत । ईया गति लिसे लिसे न्ह्याका वाखं न्यनीपिनि य: य:गु बाखं थीथी पौराणिक ग्रन्थं क्वकया तना: थौंकन्हेतकं लोकं ह्वा:निगु विकसित याना न्ह्याके हयात:गु धार्मिक बाखं **स्वस्थानी** ख: । **स्वस्थानी** बाखंया लयात्मक नेपालभाषा गद्यं छ्खेर नेवा: मच्तय् व मिसातय् नुग: साले फुगु दु सा मेखेर थ्व बाखनं इमित उबले साक्षर व शिक्षित नं याना बिल । सर्वसाधारण नेवा: जातियात देशभक्तिया व्यावहारिक पाठ नं **स्वस्थानी** बाखंया महादेव स्वामी लाये तातुसे पार्वती याना जूगु तीर्थयात्रा प्रसङ्गं क्वातुक स्यने कने या:गु खने दु । स्वस्थानी बाखंया मूल सन्देश देश-प्रेम ख: । नेवा:तसें रामायण व महाभारतया बाखं नं धार्मिक बाखं भा:पिया थ:गु हे भाषां न्यनेगु व

च्वंकेगु याः। नेपालभाषा गद्यं च्वःगु रामायण ग्रन्थत (विशेष याना अध्यात्म रामायण व वाल्मीकि रामायण) स्वतन्त्र रूपं च्वया तःगु खने दु। ने. सं. ८०४ निसें ८८३ दुने च्वयातःगु नेपालभाषा (गद्य) रामायण ग्रन्थय् न्हय्गूलि काण्ड दुथ्याः। नेवाः ग्रन्थकारतसें रामायणया मूल कथावस्तु गथे खः अथें लाना च्वयाः समाप्ति अंशय् जक रामायण बाखं च्वयागुया तातुना, थः थःगु दुःख पीरया खँ तथा समकालिक देशया परिस्थितिया खँ अभिव्यक्त याना तःगु खने दु। ख्वप जुजु भूपतीन्द्र मल्लं प्रख्यात न्यातपौ देगः दयेके ब्यूबले थःगु पैतृक छें अधिग्रहण याःगुलिं दुःखित जूम्ह दुःखी भारो (भागिरामं) थःगु दुःख चूइका छोयेत किंदं बिक रामायण च्वःगु खने दु। यल इखालखुया भाजुदेवंलोकया पाप नाश यायेभनं जुजु राज्यप्रकाश मल्लया शासन कालय् रामायण सफू च्वःगु दु थें उबलेया गोरखाया जुजु पृथ्वीनारायण शाहं नेपाल उपत्यकाय् आक्रमण याना च्वंबले उपत्यकावासीपिं सन्त्रस्त व पीडित जुगु खना लोकजनयात सान्त्वनित यायेभनं छम्ह च्वमिं रामायण सफू च्वया थकूगु खने दु। महाभारत धाःसा फुक्क पर्वया पूर्वक च्वयातःगु नेपालभाषा ग्रन्थ छगू नं लुया मवःनि। जुजुपिं राज आदर्श बोध याकीगु महाभारतया **सभा पर्व** (ने. सं. ७२१), जयसिंहं च्वःगु **स्वर्गारोहण पर्व** (ने. सं. ८३३), व **युधिष्ठिर नारद संवाद** शीर्षकया अनुवाद यानातःगु आंशिक ग्रन्थ जक खने दु। बौद्ध धार्मिक बाखं धाःसा **स्वयम्भू पुराण** (ने. सं. ८०३), **लक्ष चैत्य कथा** (ने. सं. ८५२) व **स्वयम्भू चैत्य भट्टारकोद्देश** (ने. सं. ९६५) जक खने दु।

थ्व भाषाय् लिपिबद्ध लौकिक बाखंया अभिलेख ग्रन्थत मध्ये **वेताल पञ्चविंशति** ने. सं. ७९५ निसें ८४२ दुनेया लुया वःगु खने दु। **मुद्रा राक्षस** अभिलेख ग्रन्थ ने. सं. ८२१ व ८३९ या (दैवज्ञ लक्ष्मीधरं च्वःगु), **बत्तीस पुत्तलिका** अभिलेख ग्रन्थ ने. सं. ८२९ स (धनसिंङ धाःम्हस्यां च्वःगु) निसें ने.सं. ८४८ तकया खने दु। **शुक बहुत्तरी** अभिलेख ग्रन्थ धाःसा ने. सं. ८६५ निसें ने. सं. ८७१ दुनेया लूगु दु। थुपिं बाखं अभिलेख ग्रन्थतय् कथावस्तु व बाखं हनीगु शैली आपाः याना उथें

उथें च्वं । गुगुली जक नेवा: संस्कृति व स्थानीय परिवेश बांलुइक बाखं हुनात:गु दु । वीर सिखा अभिलेख ग्रन्थया बाखंया शुकबहत्तरी बाखंया ल्यूया बाखं हुना ख: । सहस्र रजनी धा:गु पू मवंगु अभिलेख ग्रन्थ नं लूगु दु । थुपि बाखं अभिलेख ग्रन्थत राष्ट्रिय अभिलेखालय, आशा सफू कुथिइ, नेपालभाषा परिषदया ज्या कुथिइ, हेमराज शाक्य व छत्रबहादुर कायस्थया नीजि संकलनय् सुरक्षित जुयाच्वंगु दु ।

मे व बाखं मे

नेपालभाषाय् थ्व विधाया त्वा: मद:गु ताहाक:गु परम्परा न्ह्याना च्वंगु दु । सलंस: दँ न्ह्योनिसें थ्व विधा मौखिक रूपय् न्ह्याना च्वंगु जुल । तर थ्व विधाया प्राचीनतम लिपिबद्ध दसि धा:सा आ:तक मलूनि । ने. सं. ६९१–६९४ या यलया ठकू जुजुपि नरसिंह देव, पुरन्दर सिंह देव व उद्धवसिंह देवया संयुक्त शासन कालया छम्ह कवि चिना थकूगु स्वपु मे नि थ्व भाषाया आ:तकया दकले न्ह्यापांगु लिपिबद्ध प्रामाणिक दसी ख: । उगु इलंनिसें थुखे तिनि ध्यासफुती व भजन दाफा सफुती च्वयात:गु दया थ्व विधा आ: भीसं अध्ययन याये खगु ख: । लिपिबद्ध मजूगु मे गुलिखे तना वन । उकिं याना उबलेया गुलिखे प्रतिभाशाली कवितय् परिचय ज्ञान बीगु तथ्य नं आ: सुलभ मजुल । लिचोगु मध्यकालीन नेपाल उपत्यकाया यल, ख्वप व कान्तिपुर धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक व राजनैतिक दृष्टि उन्नत ज्‌ । उबलेया जुजु खलकं व सर्वसाधारण पाखें लूपिं कविपिसं नेपाल मण्डलया आदर्श भावनां प्रेरित जुसें काव्य साधना यात । उबलेया नेपालया धर्मशास्त्रं अनुशासित जनजीवन शान्तिपूर्ण हे जुल । गुबलें गुबलें राज्य राज्यया दथ्वी गतिरोध जूसां आपा धयाथें ई कला, धर्म-कर्म, काव्यया साधनाया निम्ति अनुकूल हे जुयाच्वन । उकिं, उबलेया कवि कवयित्रीपिसं इह लौकिक जीवनया मङ्गल कामना व परत्रया परम सुख तातुसें काव्य सिर्जना याना थकूगु जुल । उबले खास याना सगुण–निर्गुण भक्ति स्तुति मे, शृङ्गारिक माया मतिनाया मे , देशभक्ति मे, प्रशस्ति मे, उपदेश मे, ध्याचु मे, शोक मे इत्यादि थीथी ताजिया मे चिना च्वया हाला थकूगु

खने दु । अथे हे सर्वसाधारण प्रतिभाशाली कुशल ज्ञात अज्ञात कविपिंसं नं इलय् बेलय् सामाजिक व ऐतिहासिक विषयवस्तुया यथार्थोन्मुख भावपूर्ण बाखं मे नं स्यस्यलाक सिर्जना याना थकूगु खने दु ।

ने. सं. ६९१, ६९२ व ६९४ या यलया छम्ह अज्ञात कविं सिर्जना याना थकूगु नेपालभाषाया मे मध्ये दकले पुलांगु लिपिबद्ध मेय् नेपाल राष्ट्र भावनायात्र ओजस्वी सः थ्वयाच्वंगु दु । उकि वीर-पूजा परम्परा कथं हनीगु नेपाल उपत्यकाया छगू सांस्कृतिक नखः इन्द्र विजय जात्रा अर्थात् यँदया जात्राया वर्णन दु । उबलेया यल राज्य इलागा त्यले तातुसें यलया जुजु-प्रजा थवं थवय् ल्वाकेत छोना च्वंपिं विपक्षी शत्रुत नाप उबलेया यलया जुजु प्रजा जाना ल्वानाः शत्रुतसें त्यला काये धुंकूगु इलागा थाय् लित्यला काये फूगु पराक्रमया वर्णन दु । सूर्यचन्द्र अङ्कित राष्ट्र ध्वाँय् क्वसं जुजु-प्रजा मुना थुपालि थें लिपा निपाया दँय् न शत्रुतयत त्यले फयेमा धका कामना यासें यलया इष्ट उपास्य बुंगम-लोकेश्वरयाके थःपिनिम्ह धर्मिष्ट जुजु नरसिंह देवयात खड्गसिद्धि वरदानया निम्ति प्रार्थना याना तःगु दु । राज्य देशया शत्रु त्यलाः संरक्षण याःम्ह वीर प्रतापी जुजुया गुण प्रशस्ति वर्णन दुगु थुपिं स्वपू मे नेपालभाषाया जक मखु नेपालया हे नं न्हापांगु वीर प्रशस्ति गीति काव्य खः । व हे ईया कान्तिपुरया जुजु **महेन्द्र मल्लं** (ने. सं. ६८०-६९४) 'कपटी मायान केङा हे राम' व 'मेत्र मदु जित छि शरण जि वया' शीर्षकया निर्गुण भक्ति मे चिना थःयात कृष्णया दास धका परिचित याना थकूगु दु । थ्वपया जुजु **जगज्ज्योति मल्लं** (ने. सं. ७३३-७५०) थ्वपय् शास्त्रीय गीति काव्य धाः सरल सुबोध व न्यने यइपुगु नेपाल-भाषां न्ह्याका थकल । अनं चिना थकूगु शृङ्गारिक माया-मतिना, नीति व ध्याचु मे **नानार्थ पञ्चदश गीत** (प्र. ३३८, बी २८५/९) अभिलेख सफुती दु । अनं नेपालभाषा थयागु शास्त्रीय गुणयुक्त गीति काव्ययात नं ल्वःगु व छिगु माध्यम भाय् खः धका न्हापालाक थःम्हं हे उदाहरण न्ह्यच्याका थ्व परम्परा न्ह्याका थकूगु जुल । थ्वपया थ्व परम्परा अनयां ल्यूया थ्वपया मेमेपिं कवि कवयित्री निसें जुजु रणजीत

मल्ल व अनया रानी वृद्धिलक्ष्मीं तकं नं भोलाक अनुसरण याःगु खने दु।

काव्यया विषय–व्याप्ति, भावगाम्भीर्य, स्तरीय अभिव्यक्ति शैली इत्यादि गुण दुगु गीति काव्य विधा थ्व भाषाय् ने. सं. ७५७–७९४ दुने दकले तःजिक ब्वःलन। उगु समयावधि नेपालभाषा गीति काव्यया इतिहासय गौरवमय अवधि खः। उबलेया कविपिं मध्ये यलया राज-ऋषीश्वर कवीश्वर कथं प्रख्यातह्म **सिद्धिनरसिंह मल्ल** (ने. सं ७२६–७८१ तीर्थाटन वंह्म लिमथ्यंगु) नेपालभाषाया जक मखु नेपालया हे श्रीकृष्ण भक्ति परम्पराया अद्वितीय भक्त कवि खः। अनया मे आपालं लोकं ह्वाः। अनं गोपीनाथ श्रीकृष्ण भगवानयात थः उपास्य सत् रूप पर ब्रह्म स्वामी नालाः आत्मनिवेदनात्मक निर्गुण भक्ति रसं जाःगु मे चिना थकूगु दु। अनया ३६ पु मे मध्ये निपु सन्त उपदेशात्मक वेदान्त दर्शन दुथ्याःगु मे, छगु आरती मे व छपु शिव पार्वतीया मङ्गलाचरण में दुथ्याः। अनया ३१ पु मे छपाः पौभाःया थी थी दृश्य चित्र फुसय नेवाराक्षर लिपिं च्वया तःगु दु। अनया कृष्ण भक्ति मे नेपालया जनजीवनय् (बौद्ध समाजय् नं) अद्यापि भक्ति विभोर जुया दाफा भजनय् हालेगु चलन दनि। अनं थःगु काव्य कृतिइ थः उपास्यया प्रत्यक्ष दर्शन लाभ जूगुया सुखानुभूति, हानं हानं उजोगु दर्शन लाभ मजूबलेया मर्मस्पर्शी विरहानुभूति, व भगवद् आश्रय प्राप्तिया आकांक्षा अभिव्यक्त याना तःगु दु। अथे तुं अनं भक्ति साधना याना जूबले अनया नुगलय् थः स्वजन प्रति स्नेह, राजकाज अभिभारा कुबुइगु कर्त्तव्य चेतना, उपास्य प्रतिया भक्ति, व थः रानीया विरहया दथुइ थःगु नुगलय् जुया च्वनीगु भावनात्मक अन्तर्द्वन्द्वया सूक्ष्म भाव फिपा नं च्वया तःगु दु।

कान्तिपुरया महत्त्वाकांक्षी जुजु कवीन्द्र **प्रताप मल्लं** (ने. सं. ७४३–७९४) चिना थकूगु थ्यं मथ्यं पीपु नेपालभाषा शृङ्गारिक मे, छपु चण्डि स्तुति मे व छपु मुक्कं उपदेश मे राष्ट्रिय अभिलेखालयस व आशा सफू कुथिया अभिलेख ग्रन्थय् लुया वःगु दु। अनया ९८ पु मे तने थुंकूगु सी दु। अनं संस्कृत स्तुति काव्य, शृङ्गारिक काव्य व मैथिलि माया

मतिनाया मे नं चिना थकूगु दु। मैथिल कवि विद्यापतिया पद शैलीया थासाय् चिनातःगु अनया नेपालभाषा मे अभिसारिका; प्रेम प्रसङ्ग, दूती, सखी सम्भाषण, विरह, ऋतु वर्णन उपशीर्षक दुने लाः। अनया मेय भाव तत्त्व, बुद्धि तत्त्व व सङ्गीत तत्त्वया त्रिवेणी थोद्दू वः। अनं चिना तःगु निपु विरह मेय् अनया छह्म रानी व निह्म प्रेयसीपिं मत्यत्व मदुगुलि अनयात जूगु विरह सन्ताप प्वला तःगु नुगलय् थुं दी। थुपिं हे अनया गीति काव्यया मू विशेषता खः। धार्मिक विधिपूर्वक स्मारक द्योगः मूर्ति पलिस्था यातं नं मलंगु तथा प्रायश्चित कृत्य यातं नं शान्त मजूगु अनया थः रानी व प्रेयसीपिं मदुगुलि जूगु विरह व्यथा थुपिं निपु मेय् अभिव्यक्त याना तःगु दु। अनया नेपालभाषा शृङ्गारिक मे अनया हे मैथिली मे व संस्कृत श्लोक ति कामोद्दीपक मजू।

काव्य जगतय् **जगच्चन्द** (ने. सं. ७५९–७९३) नामं आपालं प्रख्यातह्म ख्वपया जुजु जगतप्रकाश मल्ल नाटककार व कवि नं खः। अन नेपालभाषाया जक मखु नेपालया हे ह्लापांह्म राष्ट्रवादी देशभक्ति मेया स्रष्टा कवि खः। अनं चिना थकूगु सम्भोग शृङ्गार रस प्रधान मे, अष्टनायिका भेद वर्णन मे, शोकमे व मेमेगु विषयया मे ५०० पुं मल्याक **नेपालभाषा गीत** (वि. सं. १८८८/२६, ने. सं. ७९२) अभिलेख ग्रन्थय् दु। अनं थःम्हं चिनातःगु मेया अन्तिम चरण पत्तिकं थः इष्ट उपास्या तलेजु भवानीयाके वात्सल्य स्नेह जाःगु कृपानुग्रह वर फोंसें आत्मनिवेदनात्मक व अर्थार्थी भक्तिभाव प्वंका तःगु खने दु। ने. सं. ७८१/७८३ रिखे येँया जुजु प्रताप मल्लं उवलेया यल जुजु श्रीनिवास मल्ल नापं जाना ख्वप राज्यय् आक्रमण याः वले ख्वपया जनमानस सन्त्रस्त जुल। यक्वं प्रजापिं चां चां देश त्वःता वन। अथेभनं थःगु मां देश त्वःता वनेत्यंपिं प्रजायाके मनोबल व देश भक्ति भाव थने मालाः अनं चिना दीगु देशवर्णन मेया ऐतिहासिक महत्त्व दु। अन थः किजा कथं थःलाःह्म मन्त्री चन्द्रशेखर सिंह ने. सं. ७८२ स छगू युद्धय् वीरगति प्राप्त याःगुलिं नुगः मछिंका शोक काव्य चिना थकूगु दु। अनया थः यःह्म रानी अन्नपूर्णा लक्ष्मी नापया यः त्यः अनुभूति दुदंगु लाय्कू

शृङ्गारिक मे (माया-मतिनाया मे) न्यने यइगु जू। अनया मे सरल व सहज सुबोध गम्य जू।

यलया जुजु **श्रीनिवास मल्ल** (ने. सं. ७४७-८०७) विशेष यानाः लोकेश्वर करुणामय बुंगद्योया परम उपासक भक्त कवि खः। अन सिद्धि-नरसिंह मल्लया काय खः। अनं वैष्णव व बौद्ध उपास्य देव प्रति नं भक्ति वयंगु अनया मे गीत दु। अनं सरस व सारभूत उपदेशात्मक व ध्याचु मे नं चिना थकूगु दु। अनं गीति नाटिका **'दशावतार'** छगू नं दयेका थकूगु दु।

ख्वपया मल्ल वंशीय अन्तिम जुजु **रणजीत मल्ल** (ने. सं. ८२३-८९१) ह्मापां नाटककार खः, अनलि कवि। अनया 'हाय हाय राम गथे मल्मने नेपाल' शीर्षकगु मे थःगु चरित्र-दोष प्वला: तःगु उत्कृष्ट मर्मस्पर्शी देशप्रेम मे खः। थुगु मे उबलेया देशकाल परिस्थिति व देशघातकतय् कुकृत्यया आगं प्वला तःगु दु।

ने. सं. ८२१ यां लिपा छुं समयावधि तक जुजु रानीपिं शृङ्गारो-द्दीपक नाटक नाटिकाय् आपा: आकृष्ट जूगुलिं व उबलेया स्वनिगःया राजनैतिक गतिरोधया कारणं नेपालभाषा गीतिकाव्यया स्तर क्वहाँत। लिपा जुजु **रणजीत मल्ल** (ने. सं. ८२३-८९१) व अनयाहे रानी **वृद्धि लक्ष्मी**, यँया जुजु **जगज्जय मल्ल** (ने. सं. ८४२-८५५) व अनया रानी **कुमुदिनी देवी**, इमि हे काय **जयप्रकाश मल्ल** (जुजु जूगु दँ ८५५-८९० निधन) तिनि नेपालभाषा गीति काव्यया भावगत व शैली-गत स्तर ह्मानं थकाःगु खः।

नेपालभाषा कवयित्री रानीपिं

ने. सं. ८००-८८८ अवधि दुने नेपालभाषा गीति काव्ययात नारी सुलभ कोमल भावं व न्यने यइपुगु संगीत ध्वनि समा थाकेगु ज्या थ्व भाषाया कवयित्री रानीपिसं यात। जुजु पार्थिवेन्द्र मल्लया रानी **ऋद्धि लक्ष्मी** (ने. सं. ८००-८००७) नेपालभाषाया कवयित्रीपिं मध्ये 'सोव सोव रसिकन रामय वसन्त' मे चिउँम्ह न्हापम्ह लायकू शृङ्गारिक मेया कवयित्री खः। जुजु योगनरेन्द्र मल्लया छम्ह रानी **जय लक्ष्मी** (ने. सं.

(८०५-८७६ रिखेया) चिना थकूगु 'राखि हे अभागाके याहुने विनति' शीर्षकगु मेगु आत्मानुभूति च्वला: तःगु मार्मिक जू । जुजु भूपालेन्द्र मल्लया रानी तथा जुजु भास्कर मल्लया मां भुवन लक्ष्मी (ने. सं. ८०७-८४२ रिखेया) धर्मपरायणा, पतिपरायणा व देशभक्त कवयित्री खः । अन चिना थकूगु "हादे अतिन सुन्दर देश कान्तिपुरी नाम" व "छि छम्हस्या आश दास मेव मदु जिगु गति' शीर्षकगु मेगु कवयित्रीं छसि-धंगु कान्तिपुरया सौन्दर्य च्वछायेगु भावुकता, थःगु नुगलय् गुनहूँ न्वया-न्वगु विरह व्यथा च्वलेगु आतुरता व थः काय व भौनं थःयात मःमःः भांपाः याइगु मनिगु व्यवहारं पिनूगु लायकू कचिगःया प्रतिक्रिया अभिव्यक्त याना तःगु दु । अनया थुपिं मे तत्कालीन घटनाया ऐतिहासिक काव्य दसी नाले बहु जू । अथे हे कवयित्री कुमुदिनी देवीया 'भवानि छि चरण शरण सदान' शीर्षकगु न्यने यइपुगु ध्वनि माधुर्य व भाव गाम्भीर्य जागु मे खः । थुकी व्यष्टिया आपतविपत व व्यथायात समष्टिया आपतविपत दुःखवेदना कथं ब्वया तःगु यचुक खने दु । भक्ति स्तुति मेगु उब्ले न्ह्यागु थ्व न्हूगु प्रवृत्ति खः । अथे तुं वृद्धिलक्ष्मीं "कलिस जनम दयिवन विल द्याय्' व 'भयिरव तलेजु बिहुने वरदान' शीर्षकगु आत्म दुःख वेदनात्मक भक्ति स्तुति मेय् थः व थःया लं दुम्ह राजकुमारया हक हितया सः नं नारी जाति व नाबालाक उत्तराधिकारया हकया प्रतिनिधि सः थें याना सशक्त रूपं तःगु न्यने दु ।

थ्व अवधि दुने नेपालभाषाय् सर्वसाधारण ज्ञात अज्ञात कविपिसं नं यक्व मे व बाखमे चिना थ्व विधा तःमि याना थकूगु दु । थुपिया केशव उदास (ने. सं. ७२५-७३२ रिखेया) आःतक लूपिं सर्वसाधारण कविपिं मध्ये दकले न्हापांम्ह खः । अनं मतिनामितय् पुनर्मिलन जूगु विषयवस्तुयात कया पुलाङ्गया लयं सम्वादात्मक मतिना मे चिना थकूगु दु । अनया बाउन गीत (वामन अवतारया चीहाकःगु मे) व हनुमान लीलाया मे नं लुगु दु । हनुमान लीला मे ला बाम्लुङ्गय् सांस्कृतिक अंग कथं न्याबं हुइकेगु चलन आःतकं दु । भोत (बनेपा)या कवि जगतसिंह अर्थात् जगत केशरिं (ने. सं. ७९८) चण्डेश्वरी स्तुति पद्यमय इति-

कथात्मक मे चिना थकूगु दु। थुजागु मे नेपालभाषाय् अनं हे न्ह्यागालाक पिब्वया दीगु खः। थ्व समयावधिया मेमेगु ज्ञात कविपि यँया **वृषभानन्द** (ने. सं. ८१२ रिखेया), **विलदाता सिंह** (ने. सं. ८२५), **नाग नसाध्वज** / व **नवमी सिंह** (ने. सं. ८३६) खः।

यलया जुजु राज्यप्रकाश मल्लया शासनकालीन छम्ह अज्ञात कविं चिना थकूगु सामाजिक सुधारवादी यथार्थवादी बाख मे 'संसारया कारण' अतिभनं स्यल्लागु सिर्जना खः। बुंज्यामितय् हक हित संरक्षणया निंति थुकिं ब्वातुक सः तःगु सी दु।

नाटक नाटिका

नेपाल उपत्यकाय् संस्कृत नाटकया प्याखं वयनेगु चलन प्राचीनकालंनिसें दु। थ्व खँ जुजु जयस्थिति मल्लया शासनकालय् सकलन याना च्वया तःगु **गोपाल वंशावली** (ने.सं. ५०९ रिखेया) पाखें सी दु। राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु संस्कृत **चतुरङ्क नाटकय्** (ने. सं. ५६१) नेपालभाषां न निर्देश वाक्य दुथ्यानाच्वंगु दु। थ्वपया जुजु **जगज्ज्योति मल्लं** मैथिली गीतमय नाटकय् थें नेपालभाषा निर्देश वाक्य दुथ्याका गीतमय नाटक दयेका वयनेगु चलनं ह:गु खः। उकिया परिणाम कथं नेपालभाषाय् नं मे व उकिया भाव नेपालभाषा गद्य च्वया तःगु शास्त्रीय नाटक च्वया प्याखं दयेका वयनेगु जुया वल। उजागु शास्त्रीय नाटक नाटिका प्याखं, उब्लेया स्वनिगःयां लायकुली न्ह्यापेकीगु माङ्गलिक उत्सव विशेषय् पाहाँ जुया वइपिं जुजुपिनि न्ह्याइपुकेत वयनीगु खः। उजागु नाटक नाटिका प्याखं तान्त्रिक पूजा कर्मकाण्ड विधि स्यूम्हस्यां, संगीत शास्त्रया मर्मज्ञ व पुराण बाखं व:म्हस्यां जक स्वया लुधंक रसास्वादन याये फइगु खः। उजागु नाटक नाटिकाया मेय् जक स्रष्टा कवियां कवित्व पिज्वया च्वनीगु ख:। उजागु नाटकय् (गथे कि जुजु जयप्रकाश मल्ल विरचित **रत्नेश्वर प्रादुर्भाव** व **वीरध्वजोपाख्यान** नाटकय्) समकालिक देशकाल परिस्थिति नं न्ह्यल् वः। उजागु शास्त्रीय नाटक नाटिकाया स्रष्टा ग्रन्थकार आपा याना जुजुपिं व इमिथाय् आश्रय कया च्वंच्वंपिं पण्डित कवित जुयाच्वनी।

राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित **दशावतार नाटक संग्रहस** (ए ३४८/१८, ने. सं. ७८५) जुगु सिद्धिनरसिंह मल्लया नां न्ह्यथना तःगु 'एकादशी व्रत' शीर्षकगु छगू जक अङ्कया नाटक लुया वःगु दु। अन पलिस्था याना थकूगु यलया प्रख्यात कार्त्तिक प्याखंया ज्याभ्ये कथ न्ह्यन्हु यंकं अभिनय् जुइगु नेपालभाषाया प्रहसन **यलया बाःथः** नाटक प्याखं ग्राःतकं प्रदर्शित जूनि। (थ्व यलय् बाःथःया संकलित पाठ **खेलु इताः दँ** पतिइ (ल्याः ७-१२, १५, १६) प्रकाशित जूगु दु। थ्वया मूल प्रति हे धाःसा मलूनि। आशा सफू कुथिया **घण्ठ सफुती** च्वंगु न प्याखंया अभिनय भूमिका म्हितीपिंत दयेका तःगु खः।) **श्रीनिवास मल्लं** नेपालभाषा **दशावतार नाटक संग्रह** (ई ११३६/५ व ए ३४६/१८) संस्कृत कवि जयदेवया **गीत गोविन्दया** (सर्ग १ श्लोक ५-१५ या) लिधंसाय् दयेका थकूगु मे-प्याखं खः। प्रताप मल्लया शासनकालया छम्ह अज्ञात च्वमि दयेका थकूगु **वसुन्धरा** नाटक (ई १५०३/२२, ने. स. ७६४) पू मवंगु प्रकीर्ण सफू खः। **जगच्चन्द्र** अर्थात् जगतप्रकाश मल्ल दयेकूगु संवत् तिथि च्वया मतःगु **मूलदेव शशिदेवोपाख्यान** शीर्षकया स्वंगू अंकया पूर्णाङ्की नाटक यात (३५१/७) हे आः थ्व भाषाया न्हापांगु सामाजिक नाटक मानय् याना तःगु दु। उकि कंकिया मिसा हुइकः यने ताः वयना च्वंपि निम्ह ठग अम्हू दाजुकिजाया कुकृत्यया भाग च्वलाः तःगु दु। **भूपतीन्द्र मल्लया** (ने. सं. ७९५-८४२) नाट्य शास्त्रीय गुण जाःगु स्वंगू पूर्णाङ्की नाटकय् **विक्रम चरित** (ए ३५३/५) चरित्र बल व न्यायया महत्ता क्यनीगु शिक्षाप्रद नाटक खः। **श्रीखण्ड चरित** (बी ३७६/१४) शृङ्गारिक नाटक खः। पौराणिक बाखंया लिधंसाय् दयेका तःगु **स्यमन्तकोपाख्यान** नाटक (बी ३७३/२०) धाःसा नेवाःतसें दँय् दँसं हना वयाच्वंगु चथा नखःया पृष्ठपोषक थें खने दु।

थ्व भाषाय् जुजु विक्रमादित्यया चरित्र लीला विषयया नाटक नाटिका तःगु मछि च्वया तःगु दु। उजागु नाटिका मध्ये यलया जुजु **सङ्गीतार्णवपारग योग नरेन्द्र मल्लं** (ने. स. ७८७-८२६) **विक्रमादित्य** (आशा सफू थुकिया, रनिङ नं. २५३७) व यँया जुजु भूपालेन्द्र मल्ल

(ने. स. ८०७–८२१) **वीर चक्रवर्तिका** (आशा सफू कुथिया, रनिङ नं. २५६८) च्वया थकूगु खने दु। थँया जुजु महिन्द्र सिंहया (ने. सं. ८१८–८४२) **धान्यवति प्याखन** (आशा सफू कुथि, रनिङ नं २५७०, ने. सं. ८३९) नं लुया वःगु दु। थुपिं नाटिका उब्लेया लायकुली जुजु रानीपिनि न्ह्याइपुकेत व श्रृङ्गारिक विलासया निम्ति दयेकातःगु खः।

च्वय जुजु **रणजीत मल्लं** थ्व भाषाय् यक्व शास्त्रीय नाटक-नाटिका च्वया दयेका प्याखं बयना थ्व विधा तःमि यायेगुली तःजिगु योगदान बिया थकल। अनं ने. सं. ८६२–८८५ दुने पुराण, दर्शन, लोकग्राखं व सामाजिक विषयवस्तुइ १३ गू पूर्णाङ्की नाटक व ८ गू एकाङ्की नाटिका च्वया थकूगु खने दु। थुपिं मध्ये **शनैश्चर रोहिणी कथा नाटक** (वी. २७६/१५, ने. सं. ८६२) ३० गू अङ्क दुगु दकले तःधंगु नाटक ग्रन्थ खः। विषयसुख भोगय् अति आसक्ति नाश याये यः, थवंथवय्या प्रेमपूर्ण व्यवहारं राष्ट्रिय एकता ब्वातुई धयागु सन्देश बोध याकेगु अनं च्वया प्याखं दयेका बयना थकूगु नाटिकात छसिकथं **मदन चरित्र** (वी २७५/१३) व **हरगण कथा नाटक** (ए ३५३/१७, ने. सं. ८७५) च्वने बह जू, स्वये बह जू। भाव सघनता, सरल सुबोध व न्यने यइपुगु शब्दचयन शैली तथा दार्शनिक पुट अनया नाटक नाटिकाया विशिष्ट गुण खः। अथे हे, कान्तिपुरया मल्ल वंशीय अन्तिम जुजु **जयप्रकाश मल्लं** (ने. सं. ८५५ स जुजु जूम्ह– ८९०) निगू पूर्णाङ्की नाटक **रत्नेश्वर प्रादुर्भाव** (आशा सफू कुथि, रनिङ नं २५६७, ने. सं. ८८०, ने. सं. १०८४ स च्वसापासां प्रकाशित) व **वीर ध्वजोपाख्यान** (ए ३५३/७ व आशा सफू कुथि, रनिङ नं २५७७, ने. सं. ८७७) व **भैरव प्रादुर्भाव** नाटक (आशा सफू कुथि, रनिङ नं. २५२९) च्वया थकूगु दु। **वीर ध्वजोपाख्यान** नाटक अपूर्ण व खण्डित अभिलेख ग्रन्थ खः। उकी सत्यध्वज जुजुं लिथुम्ह रानीया दवावं पितुना छोयापिं न्ह्यथ रानी शीलवती व वयापाखें दुम्ह काय वीरध्वज हनुमानया आश्रमय् आश्रय कासें निर्वासित जीवन हनाति वीरध्वजं थःगु प्रतापं पद्मावती नगरया राजकुमारी विवाह याना थःगु लायकुली लिहाँ वनीगु नाटकीय घटना

दु। रत्नेश्वर प्राङ्गुर्भाव खगु अङ्क दुगु अनया छगू जक पूर्णाङ्की नाटक ग:। उकी गन्धर्व राज वसुभूतिया म्ह्याय् रत्नावलीया निम्ति नागराज रत्नचूड सुबाहु दैत्य नाप युद्ध याना वयात स्याये धुंकालि रत्नावली विवाह याइगु खँ दु। निगुलि नाटकया कथावस्तु परम्परागत जूसां भूमिके कवितात्मक मेया माध्यमं अभिव्यक्त याना तःगु स्रष्टा नाटककार कवि जयप्रकाश मल्लया ओजस्वी राजकीय व्यक्तित्व, शत्रु नवस्यला देश रक्षा यायेगु अभिलाषा व कर्तव्य बोध, प्रजावत्सलता, थः रानी प्रति स्नेह मतिना, समकालीन देशया परिस्थिति, थः काय ज्योति-प्रकाशयात संरक्षण निम्ति वरदान याचना, थः मां कुमुदिनीदेवी प्रति कृतज्ञताया भाव प्वंका तःगु खने दु। थुपि हे अनया नाटकया सिर्जना-मूलक विशेषता खः।

शाहकालय् नेपालभाषा साहित्य धाः

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहं ने. सं. ८८८ या यँया पुन्हि कुन्हु त्यनेगा कान्तिपुर राज्य, व हे दँया यँलागा: ११ कुन्हु यलया राज्य, व ने. सं. ८९० या कछलाथ्व १३ खुन्हु ख्वप राज्य त्याका काल। अनंलि, कान्तिपुर केन्द्रिय राजधानी थाय् जुल। उबले नेपाल उपत्यकाया आर्थिक स्थिति सुथां लानाच्वन। नेपाल उपत्यकाय् शाह वंशीय जुजुपिसं शासन याःगु शुरू दशकय् तकं नेवाः जातिया धर्म, संस्कृति, लिपि, भाषा–साहित्य प्रति सुदृष्टि तयावं च्वन। नेपालभाषा माध्यमं ने. सं. ८९५ स ह्लासा सरकारनाप जूगु सन्धीपत्रं व सर्वसाधारण प्रजाजनया मुद्दाया फैसलाया अभिलेख च्वकेगु चलन नं उबले न्ह्याना च्वन। उपत्यकाया नेवाःत व्यापार पेशाया सिलसिलाय् ह्लासाय् वने वने यात। नेवाः कालीगड ज्यामित नेपाल उपत्यकां पिने जिल्ला जिल्लाय् छोगः, सतः व छेँ दयेकेत वने च्वनेगु चलन जुल। जिल्लाय् नं नेवाःतय् बस्ती न्यनावं वन। अथेभनं ह्लासाय् व नेपालया जिल्ला जिल्लाय् च्वंवंपिं नेवाःतसें थः लिसें धर्म संस्कृति नं ज्वना वना छ्यला च्वन। उबलेया नेवाःया जनजीवन थः थःगु कुलधर्म रीतिथिति कथं अनुशासित जुयाच्वन। 'अनेकताय् एकता'या आदर्श उबलेया जनजीवनया

व्यवहार जुयाच्वन । धर्म समन्वय धार्मिक ज्याखँय् जक मखु काव्य-साहित्य सिर्जन रचन व भजन कीर्तनय् तकं व्यावहारिक जुयाच्वन । जुजु प्रजाया थिथि स्वापू नं क्वातु । प्रजाजनया जात्राय् व माङ्गलिक उत्सव समारोहय् जुजु बिज्याकीगु थिति नं दयाच्वन । जुजुपिसं नं सांस्कृतिक व धार्मिक कीर्ति स्मारक दयेके ज्याय् व उत्सव समारोह न्यायकेया निम्ति आर्थिक ग्वाहालि इलय् बेलय् बिया तल । नेवाःतय्गु शास्त्रीय मे व प्याखंयात आश्रय प्रश्रय बिया तल । उकिं उबलेया नेवाः कवितसें व ग्रन्थकारतसें न्ह्यागु विषयया मे, बाखंमे चिउसां, ग्रन्थ दयेकूसां, गुठीजन जाना द्योगः सतः पलिस्था याःसां शासक जुजुया नां कीर्ति प्रतापया खँ त्वःमफिक अभिलेख ग्रन्थय् व शिलाभिलेखय् न्ह्यथनेगु यात । तर उबलेया नेपालभाषी कवि लेखकतय् स्वापू व आश्रय शाह जुजुपिनि लाय्कुली ताता पाना वंगु सी दु । कवि विजयानन्द, अमृतानन्द, व सुन्दरानन्द जक थःथःपिनि परिश्रम व काव्य साधनां जक हे लाय्कुली जुजु, रानी व मन्त्रीया सम्पर्कय् वये खंगु इमिसं चिना थकूगु मेय् न्ह्यथना तःगुलिं सी दु । उबले शैव, शाक्त, वैष्णव व बौद्ध नेवाःतय् दथ्वी धर्म समन्वयवादी व्यवहार ब्वलनाच्वंगुया फलस्वरूप उबलेया नेपालभाषा साहित्यय् नं उज्वःगु समन्वयवादी भाव विचार प्रतिबिम्बित जुयाच्वन ।

मे व बाखं मे विधा

थुगु समयावधि दुने थ्व विधाय् सर्वसाधारण कविपिं हे विशेष सक्रिय जुयाच्वन । इमिसं नेपाल मण्डलया आदर्श ल्वय्क स्तुति भजन मे चिना भजन यायेगु थिति न्ह्याकावं तल । उबले मायामतिना मे, सन्त उपदेश मे, ध्याबु मे, व शोक मे नं ज्ञात अज्ञात कविपिसं चिना थकूगु दु । तीर्थगुरी, वज्रावर सिंह, अभयानन्द स्वामी आदि नेपालभाषेत्तर कविपिसं नं थ्व भाषाय् मे चिना थकूगु दु । शाह जुजुपिं मध्ये पृथ्वीनारायण शाह, रणबहादुर शाह, राजेन्द्र विक्रम शाहया नां मे चिउँह्म कविया रूपय् न्ह्यथना तःगु मे नं लूगु दु ।

जुजु पृथ्वीनारायण शाहं ने. सं ८८८–८९० दँ दुने नेपाल उपत्यका

ग्याके धुनेवं न्हूगु विशाल नेपालं राष्ट्र भावनाया उदय जुल । जुजु पृथ्वी नारायण शाह कालीन छम्ह् कवि चिना तःगु "मनकामना देवी तारिणी गुणया बखानी" शीर्षकगु स्तुति मेय् विशाल नेपालया राष्ट्रिय भावना प्रतिध्वनित जुयाच्वंगु दु । नेपालभाषी कविपिसं विशाल नेपालया सर्वाङ्ग चककनेगु कुतः यात । जुजु पृथ्वीनारायण शाहं चिना तःगु 'छत्र जुग सिर्याम्ो साल' शीर्षकगु कुमारी स्तुति मे कविया आत्मानुभूति व दर्शनया जःः लुयाच्वंगुलिं ऐतिहासिक महत्त्व दुगु मे खः । उबलेया कविपिसं मातृकागण, वज्रयोगिनी, लोकेश्वर, वज्रवीर महांकाल, पशुपति, भिद्यो, गणेद्यो, बुद्ध भगवान् इत्यादि बहु उपास्य देव देवीयाके दास्य, वात्सल्य, दैन्य व आत्मनिवेदन भक्तिभावं अनाथजनया उद्धार, विपत्ति मुक्ति व युद्धय् विजयया वर प्राथर्ना यासें स्तुति मे चिना थकूगु दुगु । उबले शाह जुजुपिसं नेपाल अधिराज्यया पूर्व व पश्चिम रिखे राज्य क्षेत्र चकन्यंका च्वंगु उत्साहपूर्ण ज्याया विजय कामना यासें नं उबलेया नेपालभाषी कविपिसं ओजपूर्ण शैलीं ऐतिहासिक व राष्ट्रिय महत्त्व दुगु 'वज्रवीर महांकालया स्तुति' मे चिना थकूगु दु । उबलेया स्तुति में उपास्य देव देवीया रूप गुण च्वछायाः इमिगु कृपानुग्रह लाकेगु परम्परागत प्रवृत्ति त्वःताः समकालिक देश व देशवासीया दुःख पीर व सन्त्रासं मुक्तिया निम्ति सामूहिक प्राथर्ना स्तुति यायेगु प्रवृत्ति न्ह्यब्वल । ने. सं. ९१९ निसें थुखेंया नेपालभाषा काव्यय् स्वथी कथंया ह्यूपाः दयेकः खने दत– (क) वार्णिक छन्दोबद्ध वर्णनात्मक स्तुति व प्रशस्ति काव्य रचनाय् सक्रियता (ख) सन्त उपदेशात्मक निर्गुण मे चिना हालेगु चलन (ग) स्तुति, पद्य व निर्गुण मे चिनीपिं कविपिसं थःयागु रचनाय् थः थः पिनिगु नां न्ह्यब्वया कवि रूपय् प्रत्यक्षतः न्ह्यलू वल । लक्ष्मी मुनन्दन विप्रया (ने. सं. ९१९ रिखेया) 'सदा शारदा छी नसीबादुकाया अनेक प्रकारं नमस्कार धाया' भुजङ्गप्रयात छन्दोबद्ध वर्णनात्मक शारदा स्तुति भजनय् मे हालेगु चलन आः नं दनि । व हे ईया यल ओकुबहाया अन्तर्राष्ट्रिय लब्धप्रतिष्ठ बौद्ध पण्डित कवि अमृतानन्दं (ने. सं. ९२०–९५१ रिखे) रागबद्ध बुद्ध स्तुति व आत्मपरक मे रचना याना थकूगु

दु । नापं, चरणतिपादया 'स्तुतमपि...' व मेगु पद्यमयं **हनुमान नाटकया** अनुवाद नेपालभाषाय् मूलया लय ध्वनि लुइक हे याना थकूगु दु । अनं संस्कृत कवि अश्वघोषया प्रख्यात महाकाव्य **बुद्ध चरितया** तना च्वगु १४–१७ सर्ग नं उकिया हे छन्द लुइक परिपूर्ति याना थकूगु दु । **छन्दोमृतलताया** ग्रन्थकार जुया नं अनं रागबद्ध रचना थ्व भाषाय् यक्वं याना तःगु दु । अनया मेय् भाव पक्ष व न्यने यइपुगु शब्दचयनया पलिसाय् अनया पाण्डित्य व अभ्याससिद्ध शब्दविन्यास आपाः न्ह्यलू । अनं चिना तःगु छपु सिन्हाज्या मेय् अनया शिष्ट ख्यालि पहचह न्ह्यलू । अनं **हनुमान नाटकया** समाप्ति वाक्यस उबले नेपालय् च्वंबया च्वम्ह तत्कालीन पाल्पाली जुजु पृथ्वीपालसेनयात कया प्रशस्ति पद्य चिना थकूगु दु । अनया फुकी दाजु किजा **सुन्दरानन्द बाँडा** (ने. सं. ९१३–९५३ रिख) पुराण, नेपालया इतिहास, कोष, काव्य, नीति, सःस्यूम्ह बौद्ध पण्डित कवि खः । अनया प्रख्यात **त्रिरत्न सौन्दर्यगाथा** प्रशस्ति काव्यया सफूती संस्कृत, नेपालभाषाया (प्यपु जक), नेपाली व हिन्दी चिनातःगु पद्य श्लोक व मे दुथ्याः । अनं थः आश्रयदातापिं जुजु श्री ५ राजेन्द्र, रानी त्रिपुरासुन्दरी देवी व विशेष याना मन्त्री काजी भीमसेन थापा स्वम्हसितं त्रिरत्न भाःपिया इमिगु प्रशस्ति गुण वर्णन याना तःगु दु । थःगु विद्वत्ता व कवित्वयात स्वःगु लजगा फोनेगु निम्ति अनं थः आश्रयदातापिंके इनाप यासें पण्डित सुलभ वाक्चातुर्यपूर्ण आलंकारिक शैली नेपालभापां प्यपु फलदायक पद्य चिना वम्ह नेपालभाषाया न्हापम्ह व छम्हयां छम्ह कवि अन हे जक तिनि । यल ओकुबहाया हे (ने. सं. ९५५ रिखेया) विश्वहर्ष (विश्वानन्द) माधुर्य व प्रसाद गुणयुक्त न्यने यइपुगु बौद्ध उपास्य देव देवीया भक्ति स्तुति मे चिना थकूगु दु । थ्व ईया मेमेपिं भक्त कविपिं विजयानन्द राजोपाध्याय व मकरध्वज खः ।

थ्व अवधिइ थ्व भाषाया अज्ञात कविपिसं मायामतिनाया मे नं चिना थकूगु दु । उबले व्रज, मैथिली व अवधीया कृष्ण–गोपिनी प्रणय लीलाया (नोंकभोंक थिजाःगु) 'गोपाल धनी पनेमते थनि' व 'हे हे कान्हुजु छोहुने जि जमुनाया पार' शीर्षकया मे उबलेया ल्यात्म्ह ल्यास्य

तय् मायामतिनायात अन्योक्ति कथं अभिव्यक्त यायेभनं चिना तःगु खने दु। थः थः मिजनं लिथ् हःगुलि पिलुंका ह्नाः नांः मदयेका च्वनेमाःपि मिसातयत सहानुभूति तसें इमिगु कन्नाचाया पुगु स्थितिया मर्मस्पर्शी चित्रण याना नं उबलेया कविपिसं मे चिउँगु दु। गुलि अज्ञात कवि मिजंया पौरुषता व नैतिकतायात उबलेया सामाजिक अनुशासनया सीमाना दुने च्वनां नं शिष्ट शैलीं ध्याचु न्यंका ह्निताय् चबाय् याना कजय् यायेगु साहस दुम्ह नायिकाया सजीव भाव किया न्ह्यब्वयेगु साहस याःगु दु।

उबले लाय्कुली दुने भारदारपिनि थः थःगु ल्हातिइ शक्ति लाकेगु नियतं षड्यन्त्र याइगु जुयाच्वन। अथेतुं राणा एकतन्त्री शासन कालय् नं भारादारपिनि उजागु हे नियतं शक्तिया निम्ति इलय् बेलय् भयावह षडयन्त्र जुयाच्वन। उबले राणा शासकतसें राष्ट्रिय शोषण यायेगु व दमन यायेगु नं शुरू याना हःगुलि उबलेया सर्वसाधारण प्रजा सन्त्रस्त जुयाच्वन। उजाःगु परिवेशं नेपालभाषाय् प्रादुर्भाव जूपि सन्त कविपि मध्ये मुख्यतः **अभयानन्द स्वामी** (ने. सं. ९१०–९१२), **सर्दार हरिभक्त माथेमा** (ने. सं. ९४३–१०१५) व **मानबहादुर जोशीया** (ने. सं. ९६७ –१०३७) देन विशेष लुमंके बहः जू। सन्त कवि **अभयानन्द** मचानिसें साधु सन्ततय् पाखें योग दर्शनया ज्ञान लाभ याना तःगु खः। प्रतिभा, शौर्य, व कुशाग्र बुद्धि बलं कम उमेरय् हे जर्नेल तक जुइ खम्ह व ल्हासाय् नेपाल सरकारया दूत जुया ज्या याना यक्व मान व धन वैभव भोग याये खंम्ह रणवीर सिंह निर्दोषी जुयां उबलेया दरबारी षडयन्त्रया शिकार जुइ मालेंलि विरक्त जुया सन्त अभयानन्द जूगु खः। सन्त कवि अभयानन्दं चिना थकूगु नेपालभाषा निर्गुण में गृहस्थीतय्त नं अध्यात्म ज्ञानया जः बयं, जीवन हनेत माःगु सत्मार्ग बयं। अथे हे शिक्षा–दीक्षा व इमान्दारीं सर्दार तक जुया थः मालिक प्रधानमन्त्री वीर शम्शेर ज. ब. रा.या सेवा याना च्वंम्ह भक्त कवि **हरिभक्त माथेमां** थःगु आपाः धया थें ई परमात्मा ब्रम्हया चिन्तन–ध्यानय् व परमार्थया साधनाय् पाना दी। साधु स्वभावम्ह अनयाके दीन दुःखी, पीडित शोषित दलित जन-

प्रति सहानुभूति दयाच्वन। उजा:गु मछिंगु वखतय् नं अनं देशवासी-पिनि नुगलय् सन्त उपदेशात्मक निर्गुण मेया माध्यमं आध्यात्मिक चेतना थनेया नापं राष्ट्रिय जागरणया मन्त्र नं न्यंकूगु जुयाच्वन। अनया मे मध्ये 'ज्ञानी मेंजु थन भ्रासँ छित नाप लाय रे।।' व 'थन थमन मसियाव दु:ख सिया चोना रें। थन थमन ह्मसीकाव सुखी जुया चोने रे।' आपालं लोकं ह्वा:। अनया मेय नेवा: संस्कृतिया ज: लुया चवं। अन थें तुं निर्गुण मे चिना थकूह्म भक्त कवि **मानबहादुर** जोशीं वेदान्त व योग दर्शन तथा पुराण अध्ययन याना त:गु जुयाच्वन। अनं नं नेपाल भाषाय्, नेपाली व हिन्दी सलंस: पु थी थी रागय् थी विषयवस्तुइ मे चिना थकूगु दु। छता हे विषयवस्तुयात नं त:ताजि प्रसङ्ग, वातावरण व शैली लइक मे चिनेगु अनया विशेषता जुयाच्वन। अनं, मूलत: सन्त उपदेशात्मक निर्गुण भक्तिया मे चिना दीसां थ: समकालिक देश व समाजय् खने दयेक व:गु विकृति व शोषणयात कया नं उवलेया शासकतय्‌त अन्योक्ति शैली ध्याचु न्यंकेगु साहस उजोगु वखतय् याना थकूगु स्तुत्य कुत: ख:। अनं चिना थकूगु मे मध्ये 'आत्मा परमात्माया विह्रा संजोगन' मेया विषयवस्तु व सावयव रूपक अलङ्कार छ्यला त:गु हरिभक्त माथेमाया 'ज्ञानी मेंजु थन भ्रासँ' मेया विषयवस्तु व सावयव रूपक अलङ्कार नाप जो ला:। उवलेया सरकारं ग्वसा: ग्व:गु तथाकथित सुधारया ज्यां उवलेया नेपाली जनतायात तच्व:गु पीर मर्का जूगु वा: तायेका चिना दीगु 'कलि कलह वल कलकत्तान' शीर्षकगु मेय स्याचुक ध्याचू न्यंका त:गु दु। अनं थ: समकालिक ल्यायह्म ल्यासेतय् य:गु माया मतिनाया मे व 'गुलित फसान बिय तेना कृष्ण' भिजा:गु हे विरह मे नं त:पु मछि चिना थकूगु दु। उवलेया प्रजाजनं दँय दँसं भोगय् याये मालाच्वंगु त:कं ल्वयया इष्ट देवी शितला मा जुयाके रोगग्रस्त 'बन्धुपित दु:ख पीडां मुक्ति याना बिउ धका स्तुति मे चिना थकूगु दु। थ्व हे ईरिखेया थिमि नगदेशया कवि स्व. **रामजी प्रधानाङ्ग** (ने. सं. ९९४-१०९३) धार्मिक स्तोत्र, शिक्षाप्रद पुराण विषयया पद्य चिना थकूगु दु।

नेपालभाषाया थ:गु हे कथंया बाखं-मे विधा थ्व इलय् यक्वं उन्नत जुल । अज्ञात प्रतिभाशाली सर्वसाधारण कविपिसं सामाजिक व ऐतिहासिक बाखं-मे स्यस्यलाक्क चिना थकल । थ्व विधा इतिकथात्मक व इतिवर्णनात्मक मजूसे उपो धया थें अभिनेय, सम्वादात्मक व आत्मपरक खने दु । काल्पनिक मजूसे यथार्थ व सुधारवादी जूगु खने दु । भा:त ल्हासाय् व्यापार यायेत वनाच्वंगुलि नग: मछिका च्वं चवने मा:पि नायिकातय् विरह दु:ख व्यथायात कया चिना त:गु संयोगान्त व वियोगान्त बाखं-मेया गुगठित कथानक योजना, प्रभावशाली पात्र सिर्जना व चयन, मर्मस्पर्शी सन्देश तथा परिमार्जित शैली च्वछाये बह जू । जुजु प्रतापसिंह शाहया शासनकालीन 'पिरतिया पुरान वाना जि तायल' व जुजु रणबहादुर शाहया शासनकालीन 'मते मते भीमराज' शीर्षकगु बाखं-मे ने. सं. ८९५ स नेपाल सरकार व ल्हासा सरकार दथुइ जूगु सन्धीपत्रया सकारात्मक प्रभाव कथं ल्हासाय् व्यापारया निम्ति वनेगु नेपा:या व्यापारीतय् मिसातसें नग: मछिके मा:गु मदु, धन्दा काये मा:गु मदु धयागु निश्चिन्त वातावरण सिर्जना यायेभन उबलेया सिद्धहस्त कवि चिना थकूगु ख: । थुपिं निपुं मे शुद्ध विरह व्यथां भ्रूना:सां थुमिगु अन्त्यय् सयोग सुखानुभूतिया लिज: व । जुजु प्रतापसिंह शाहकालीन 'हरि हरि जि मतेना प्रभु' बाखं-मे सती प्रथाया आवश्यकता बोध या:सा जुजु राजेन्द्र विक्रम शाहया शासनकालीन अज्ञात सिद्धहस्त कवि ने. सं. ९५९ रिखे चिना थकूगु वियोगान्त बाखं मे 'जि वया ला लछि मदुनि' सती प्रथा उन्मूलन पक्षय् उबलेया मिसातय् हृदय परिवर्तन याकेगु वातावरण दयेकेगु, ल्हासाय् न्ह्यानाच्वंगु नेपालया युवा जनशक्तियात न्ह्यपना थ:थाय् देशय् हे छगू छगू लजगा: ज्वंका तयेगु व मिजंत ल्हासा वना च्वंगु छेँछेँया मिसा मचातय् संरक्षण याये मा:गुया कर्तव्य बोध जुइकेगु ख: । थ्व हे ईया गुलि अज्ञात कविपिसं समसामयिक घटनाया लिधंसाय् ऐतिहासिक बाखं मे 'सितलामाजु' (स्वामी जुजु रणबहादुर शाह कालीन, ने. सं. ९२५ रिखे) व 'महारानी विजया लक्ष्मी सदेशन थेनके हुल' (ने. सं. ९२६ रिखे) चिना थकूगु दु । थुपिं मध्ये न्ह्यापा-

गुली स्वामी जुजुया हुकुमं उपत्यकां पिने तामाखुसी थ्यंक बाके छोगि तःवँ मवःनिंपि मचा व इमि मां बौपिनि दुःख हुयाच्वंगु अतिभनं मार्मिक शब्द-चित्रण याना तःगु दु। मानवीय भावनां अभिप्रेरित कवि थुकी छखेर शासक जुजुया निर्विवेकपूर्ण क्रूर दमनया विरोधय् सशक्त सः तयेगु साहस क्यंगु दु सा मेखेर संतप्त मचा व इमि मांबौयाप्रति असीम सहानुभूति क्यंगु दु। अले, मेगु 'महारानी विजया लक्ष्मी विदेशन थेनके हुल' ऐतिहासिक बाखं मेय् स्वामी जुजु रणबहादुर शाहया हत्यायां लिपा वया नामय् सती वनेत हेलम्बुं निसें वःम्ह निर्वासिता रानी विजया-लक्ष्मी देवी, राजराजेश्वरीया) गुण लुमंकेया नापनाप सती वंबलेसिया, हृदयविदारक प्रत्यक्ष दृश्यया वर्णन याना तःगु दु। थुपिं बाखं मेया शब्द व वाक्य चयनं तथा लोक लय्या संगीत ध्वनि उबलेया वातावरण, थाय्-बाय्या भू बनोट, पात्रतय् क्रिया व्यापार व मनोभावया सजीव किपा न्ह्यब्वः। 'सिनु तीर्थ' नं शाह कालीन सामाजिक बाखं मे खः। थुकी पतिव्रता नायिकां थः भाःतप्रति मचा प्रेम क्यना लाय्कूया सुख वैभव भोग यायेदुगु नं त्याग याना थः प्रति थः भाःतं नं दुकुलुगु मायामतिना याःनि धयागु बाः तायेका थः भाःत नाप हे वःगु न्ह्याइगुगु बाखं हना तःगु दु। भावपूर्ण सम्वाद, सुगठित कथानक, सजीव व प्रभावशाली चरित्र चित्रण, सिलु वने लँया थथ्या कोथ्याःगु भू बनोट न्ह्यलुइक किना तःगु थ्व बाखं मेया संगीतमय अभिव्यक्ति पक्ष नं प्रशंसनीय जू।

नाटक विधा

जुजु पृथ्वीनारायण शाह दीव्योपदेशय् नेवाःतय्गु शास्त्रीय नाटक व मेयात आश्रय प्रश्रय बीगु खँ न्ह्यथना तःगु दु। नेवाः गुठी समूहं नाटक प्याखं दयेका उत्सव नखःबले जुजुपित क्यनीगु चलन उबले दु। नाटक ग्रन्थ च्वया दयेका प्याखं क्यनीपिं शाह जुजुपिं उबले खने मदु। नाटक च्वइपिं प्याखं दयेका क्यनीपिं सर्वसाधारण आःपा याना बौद्ध गुठी समूह हे जुयाच्वन। उबलेया राजभक्त क्यने माःपिं अज्ञात नाटक-कारतसें नाटक नाटिकाया मेय् ल्हाःम्ह रूपय् शासक जुजुया नां न्ह्यथना तःगु खने दु। उबले स्तरीय नाटक ग्रन्थ सिर्जना रचना गर्न्गा शास्त्रीय

नाटक प्याखं दयेका विधिवत् वयनेगु परम्परा न्ह्याकेगु कृतः सम्म जुया-
च्वन । उजागु नाटकमध्ये **सुधनकुमार** (रनिङ नं. २५४६, ने. सं ९४७)
संस्कृत श्लोक, नेपालभाषा निर्देश वाक्य व हिन्दी स्वाकज्यागु नेपाली मे
दुगु नाटकया मेयू जुजू सुरेन्द्र विक्रम शाहया नां न्ह्यथना तःगु दु ।
थ्वंथेगु मेगु धार्मिक नाटक **सत्यनारायण** इत (रनिङ नं. २५७४) यल
या: ब्रह्म:या द्विजवर अभयानन्द जुजु पृथ्वी वीर विक्रम शाहया इलय्
दयेका तःगु खः । उबलेया सिर्जनात्मक कृति धाये बह्:गु नेपालभाषा
शास्त्रीय नाटक जुजु राजेन्द्र विक्रमया नां मे पतिक ल्हाकम्ह रूपय्
च्वम्ह्गु **महासत्व** खः । थुकी ४ गू निसें ७ गू तक लु दुगु स्वंगू अंक पूर्वक
दु । थ्व बौद्ध जातकावदान नाटक नेपालया महायानी बौद्ध संस्कृति व
थाय् समन्वय आदर्श न्ह्यलुइक दयेका तःगु नेपालभाषा शास्त्रीय नाट्य
परम्पराय् दकले लिपागु कृति माने याये बह् जू । थ्वयां लिपाया थुजागु
नाटक ग्रन्थ खने मदु । थुकी महासत्व राजकुमारया दानपारमिता आदर्श
पालनया निंति थःगु प्राण उत्सर्ग धुंया मचतय् रक्षा थजुइमा धका याःगु
बाखं हना तःगु दु ।

थ्व ईया पं. अमृतानन्द **हनुमान्नाटक** ग्रन्थ (उबले उपत्यकाय् च्वं
म्ह्याःस्वंम्ह पाल्पाली जुजु पृथ्वीपालसेनयात नेपालभाषा सयेके बीत)
संस्कृतं अनुवाद याना च्वया बिउगु सीदु । थुकी मूलया छन्द ध्वनि लुइक
नेपालभाषां अनुदित श्लोक व संस्कृत मूल श्लोक नं बिया तःगु दु ।

बाखं गद्याख्यान विधा

थ्व ई दुने दकले आपा लोकं ह्वाःगु व सुगठित जुइ फुगु पौराणिक
धार्मिक बाखं **स्वस्थानी** सिर्जनात्मक कृति रूपय् विकसित जुल । शुरुइ
स्वर्ग कथा जक दुथ्याःगु स्वस्थानी बाखनय पातालया नागलोकया बाखं
व विशेषतः स्थानीय देशकाल समाज संस्कृति बांलुक गोमयू जु नवराजया
बाखं नं हना सुगठित जुइकगु खने दु । थ्व इलय स्वस्थानी बाखं नं स्पष्ट
जुइक स्वस्थानी अर्थात् थःगु जन्मभूमि देशप्रति भक्तिभाव देजाय्कीगुलिं
स्वस्थानी नां च्वंगुया सार्थकता ब्वाथुइकगु यचुक सी दत । मेमेगु नं
पौराणिक बाखंत ववकया हनाः स्वस्थानी बाखं सफू तःधंकेगु ज्या नं थ्व

अवधिइ जूगु खः । स्वस्थानी बाखं सफू छेंखांपति यथार्थ थ्व अवधिइ व्यापक प्रचार जूगु सी दु । थ्व ईया मेगु धार्मिक बाखं **रामायण**या बाखं खः । उजागु रामायण बाखं मध्ये स्वपया कर्माचार्य भानुरामं च्वःगु **सप्तकाण्ड रामायण** (रनिङ नं. ४८४, ने.सं. ९३८), **अध्यात्म रामायण** (चतु. २१४, बी २९१/१, ने. सं. ९४९) व **रामायण** (चतु १०५६, ए ३६३/६–३६४/१, ने. सं. ९६६) अध्ययन याये बहः । **कुम्भेश्वर**-यागु **महात्म्य कथा** (ने. सं. १०३८, रनिङ नं. ७८०) न लूगु दु ।

बौद्ध गद्याख्यानमध्ये **स्वयम्भू पुराण**, **अष्टमी व्रत**, अवदान (विशेष याना वीरकुश, महासत्त्व, विश्वन्तर, मणिचूड), वसुन्धरा व्रत आपालं लोकं ह्वाः । **अष्टमी व्रत** महात्म्य बाखंया छगू हे सफूती (रनिङ नं. १४६, ने. सं. ९४७) स्वयम्भू चैत्य महात्म्यया देशभक्ति भावपूर्ण व धर्म समन्वयया आदर्श बोध याकीगु धार्मिक बाखं, **अष्टमी व्रत महात्म्यया** धार्मिक बाखं, व महासत्व, विश्वन्तर, मणिचूड, वीरकुश आदि दान-पारमिताया व्यावहारिक आदर्श पाठ बोध याकीगु बाखं नं च्वातुक हना तःगु खने दु । तर उबलेया बौद्ध गुरुजुपिसं श्रद्धालु भक्तजनपिंत उजागु देशभक्तिया पाठ व धर्म समन्वयया आदर्शया व्यावहारिक सन्देशय् उस्त ध्यान मसायकूसे अवसं च्वनेगु धार्मिक कृत्य जक याके त्रिया तल । थ्व ईया मेमेगु बाखं सफू **वेताल पंचविंशति**, **बत्तीस पुत्रिका**, **शुक बहत्तरी**, **नल दमयन्ती** न्ह्यापा न्ह्यापाया हे ल्ह्यंयातःगु जक खने दु । **सहस्र रजनी** व **सहस्रयारया** बाखं सफूत (नेपालभाषा परिषदय् सुरक्षित) नं उबले खने दत छु उबलेया नेवाःतसें विश्वया मेमेगु थाय्या (भारत बाहेक) व जातिया बाखं न्यनेगुली नं अभिरुचि वयंगु जुल ।

*

(थ्व च्वखँया मेगु ल्यंगु लिपा वइ ।)

(न्हापाया ल्यं)

नेपाल भाषा साहित्यया इतिहास

- डा. जनकलाल वैद्य

पुनर्जागरण काल

नेपालभाषा साहित्य् **पुनर्जागरण** अर्थात् पुनरोत्थानकाल (ने. सं. १०२९-१०५९) अतिभनं महत्वपूर्ण व उपलब्धिपूर्ण समयावधि ख: । स्वां पुया पला:छी मा:गु व मेचु ल्ह्वनेत उखेथुखे मिखा ब्वये मा:गु उगु ई जोखिमपूर्ण जूसां नं उबलेया साहसी व उद्दीयमान ल्याय्म्ह च्वमिपिसं थ्व भाषाया आधुनिक साहित्य ब्व:लंकेत मा:गु रचनात्मक व सिर्जनात्मक वातावरण लुइका छ्यूयल । थ्व भाषाया साहित्य संसारया त:ध्वाखा बुलुहुं चाल । थ्व भाषाय न्हून्हूगु थीथी विधा व विषयया कचामचा नं भचाभचा जकसां चुलि जाजां वल । मुख्य याना **धर्म आदित्य धर्माचार्य** अर्थात् जगतमान वैद्य (ने.सं १०२२-१०८३) व **योगवीर सिंह कंसकार** (ने. सं. १००५-१०६१) निम्हस्या साहसी, दूरदर्शी व सक्रिय कुतलं थ्व भाषा साहित्यय पुनर्जागरण आन्दोलन कथं न्हयज्या:गु ख: । धर्माचार्यया सम्पादकत्वय उबले कलकत्तां पिहां वयाच्वंगु **बुद्ध धर्म व नेपालभाषा** लयपतिं (ने. सं. १०४७-१०४८ यंला -थिंला ल्या:) उगु पुनर्जागरण आन्दोलनया उद्देश्य थय् न्हयव्व:गु जुयाच्वन -

(क) भी आजुपिसं न्हापान्हापा थ्व भाषा साहित्य त:मि त:जि याना थकू थें भीसं नं आवंलि थ्व भाषा साहित्यया उद्धार व उन्नति यायेगु,

(ख) मच्तय्त मां भाय नेपालभाषा ब्वंका इमित यांक्नं शिक्षित यायेगु,

(ग) थ:पिनिगु हे रन्जना व नेपालाक्षर लिपिं च्वये ब्वने सयेका थ्व भाषाया प्राचीन वाङ्मय व साहित्य अनुसन्धान अध्ययन यायेगु व न्हून्हूगु पद्य रचना याना प्रचार प्रसार यायेगु,

(घ) कलकत्ता विश्वविद्यालयया पाठ्यक्रमय नेपालभाषा साहित्य दुथ्याके बीगु कुत:याना थुकिया अध्ययन ज्या न्ह्याकेगु ।

कवि योगवीर सिंह कंसकारया "नेपालभाषा" शीर्षकगु कविताय (ने. सं. १०४७ बछला ल्या:थ्व हे पुनर्जागरण आन्दोलनया उद्देश्य व भाव सन्देश लिथ्वयाच्वंगु दु । अयेला, थ्व पुनर्जागरण आन्दोलन न्हयाये सिबें छुं दँबदँ न्हापा हे पं. **निष्ठानन्द बज्राचार्य** (ने. सं. ९७८-१०५५), **सिद्धिदास अमात्य** (ने. सं. ९८७-१०५०) व मा. ***जगतसुन्दर मल्ल*** (ने. सं. १००२-१०७२) पिनि सफू च्वया प्रकाशित याइगु ज्याय व इमि कृतित्वय पुनर्जारण कालया छुंछुं प्रवृत्ति न्हयलुइ धुंकूगु दु थें ने. सं. १०५९ यां लिपा लिपाया नेपालभाषा साहित्यय तकं पुनर्जागरण कालया प्रवृति सक्रिय जुयावं च्वंगु नं सी दु ।

पुनर्जागरण आन्दोलन न्हयज्याये न्हय:या छुं दँबदँ न्हापा व लिपा ताकय नेपाल उपत्यकाया (उपत्यकां पिनेया नं) प्रजाजनपिं अज्ञान व अशिक्षाया ख्युंगु तुँथि

गालय च्वने थें स्वदुना च्वंच्वने मा:पिं । सर्वसाधारण प्रजाजनया मच्तयत शिक्षादीक्षाया निम्तिं सार्वजनिक विद्यालय गाक्क चायेका मत: । उबले न्वये व्वने धयागु लाय्कुली सत्तीपिनि मच्त, जयमां ज्या याये मा:पिं ब्रम्हू, गुभाजु, जोशीजु, अचाजु तथा पेशेवर लिपिकारतय जक पुकु जुया च्वन । उबलेया प्रजाजनया आर्थिक स्थिति नाकं सम्पन्न जू धाये मछिं । छ्यूयें छ्यूयें कुलायनी थाज्या, बुंज्या, लाज्या बाहेकं गाक्क आयस्रोत ता:लाइगु लजगा: मदु । उबेलया शासक प्रशासकतसें प्रजाजनयात छ्यूयों व मेचु हे ल्हवने मफयेक ख्याना तल , क्वत्यला तल । जातभातया थथ्या क्वथ्या: थें जा:गु भेदभावया मानसिकतां याना सकलें छ्प्पं छधी जुइगु अवस्था मदु । समाजय धार्मिक, सांस्कृतिक थिति विधि, जात्रा, उत्सव व नख:चख: थ:थ:गु कुल धर्म अनुसार न्ह्याकाच्वंगु द:सां इमिके विकृति खने दयाच्वन । उजागु धार्मिक सांस्कृतिक ज्याखँया महात्म्य महत्ता, तात्पर्य व इतिहास स्यने कने याना मत:गुलिं अन्धपरम्परा, अन्धविश्वास, थितिकुति व रुढीवादी जनमानसय हा क्याच्वन । उजागु अन्धपरम्परा व थितिकुतिं याना आपालं मनूतय सिर्जनात्मक प्रतिभा, कार्यकुशलता व सीप ल्हात्तुमत्तु ल्हाना दुसुना वनाच्वन । अय्नं उबले इलयबेलय वेदान्त दर्शनं जा:गु स्तुति भजन मे, मतिनाया मे, ध्याचु मे हाला हइगु यानयथिनय तायेे दयाच्वन । धार्मिक पर्व विशेषय खास याना चतुर्मास प्यलां व माघ लछि यंकं पौराणिक धार्मिक बाखं व बौद्ध जातक अवदानया बाखं न्यनेकनेया ज्या न्ह्यानाच्वन । अये हे त्वा:त्वा:या दबूदबुली प्याखं ख्याल: क्यनेगु ज्या नं जुयाच्वं । छ्यूयें छ्यूयें ज्यायजिथिपिसं कनीगु न्यंकं बाखं व क्वा:कनीगु कासा नं जुयाच्वं । सर्वसाधारण नेवा: जनजीवनय साहित्य रसास्वादनया प्रक्रिया धुकथं जुयाच्वन । धर्मचित्त लूपिं सुसम्पन्न परिवारयापिनि अभिलेखग्रन्थ च्वका दानधर्म यायेगु व य:थ:यात मा:गु सफू ल्ह्यया च्वका कायेगु ज्या ख: यें मखु थें जुया च्वं ।

उबलेया ल्यायम्हत मध्ये गुलिं भारतय ब्वं वनीपिं, व्यापार या:वनीपिं, तीर्थ चाहिउ वनीपिं अनं लिहाँ वइबले सचेत व प्रेरित जुया वइगु जुयाच्वन । भारतया पटना, कलकत्ता, बनारस आदि थासय थ्यंक वनेच्वने याना वये धुकूपिसं ला अनया साहित्यिक गतिविधि व ज्याखँ, पत्रपत्रिका व सफू प्रकाशन तथा पुनरोत्थानया विविध ज्याखं न्ह्याना च्वंगु प्रत्यक्ष स्वये खंपिं । इमिसं उजागु गतिविधि व ज्याखं य:थाय देशय न्ह्याके हइगु जुयाच्वन । अन न्ह्याना च्वनीगु आर्य समाज थें जा:गु धार्मिक संगठन व प्रवचन कार्यक्रमं अनया स्वतन्त्रता आन्दोलन थें जा:गु राजनैतिक कार्यक्रमय फलदायक प्रभाव लाकूगु नं भारतय प्रवासित उबलेया ल्यायम्ह शिक्षित साहसी सजग माधबराज जोशी थें जा:पिं नेपालीबन्धुपिसं लाना हया य:गु मातृभूमि देश नेपालय उजागु उपाय व कार्यक्रम न्ह्याका देशवासीपिंत थनेगु कुत: यानाच्वंगु जुल । इमिसं भारतय प्रवासित जुया च्वंतलें नं भारतय व रुस चीनय जूगु क्रान्तिया सफलता खंगु, समाचार न्यने व्वने खंगु, धरणीधर कोइरालाया ***नैवेद्य*** कविता संग्रहं नेपाली राष्ट्रिय जागरणया सन्देश न्यंका च्वंगु व ई ख: ।

थुजागु हे पृष्ठभूमिस उबलेया शिक्षित, सचेत, उत्साही व दूर्दर्शी नेवा: ल्याय्म्हतसें थ:गु मां दे नेपाल व नेपाली बन्धुपिंत सलंस:दँ न्हापानिसें त्व:पुया त:गु अशिक्षा, अज्ञानता, आलस्य व शोषणं मुक्त याकेभनं न्हूगु जागरणया लुमु निभालय थनेगु स्तुत्य कुत: थ:थ:पिं हे अनुकरणीय उदाहरण जुया या:गु जुल । थुजागु पवित्र व

नोक उपकारी ज्या न्ह्याकेंत इमि ध्यान न्हापालाक थ्व नेपालभाषाया वाङ्मय व साहित्यया व्यापक प्रचार प्रसार याये मा: धयागु खंय वन । मच्तयत मांभायया माध्यमं शिक्षा बीकेगु, विद्यालय निसें विश्वविद्यालयया पाठ्यक्रमय थ्व भाषा साहित्य विषय दुथ्याके बिया पठनपाठन जुइके मा:गु नं वा:तायेकल । सामाजिक, धार्मिक व सांस्कृतिक क्षेत्रय पिलुया च्वंगु विकृतिनं चीके मा:गु आवश्यकता महसूस यात । थुपिं हे उद्देश्य पूवंकेगु संकल्प मती तया: धर्म्म आदित्य धर्माचार्य **बुद्ध धर्म्म** पुथि ने. सं. १०४५ स्वांया पुन्हिसंनिसें पिकया दिल । उबले **बैकुण्ठप्रसाद लाकौलया** (ने. सं. १०२६) पाखें उगु पत्रिकायात नेपालभाषाया साहित्यिक पत्रिका कथं पिकायेगु समयोचित पला: जुइमा: धका सुझाव मेमेपिं कविपिनि रचना या ग्वाहालि दसेंलि ने. सं. १०४६ स उगु पत्रिका ***बुद्ध धर्म्म व नेपालभाषा*** पत्रिका नामं पिहां वल । ने. सं. १०४७ सालं उगु पत्रिका नेपालभाषा साहित्यया नं मुखपत्र जुया पिहां वयालि ने. सं. १०४७-१०४८ यंला थिंला अंकय पुनर्जागरण आन्दोलन सार्वजनिक आह्वान यासें न्ह्याकादीगु ख: ।

थ्व पुनर्जागरण आन्दोलन नेपालभाषा व थ्वया साहित्य उन्नतिया निम्तिं त:ताजि दृष्टिं फलदायक सिद्ध जुल । स्वदेशी विदेशी सर्वसाधारण व शिक्षितवर्ग नेपालभाषाया वाङ्मय व साहित्यया, नेवा: संस्कृति व कलाया, थ:थ:गु थायबायया वस्तुस्थिति लिसे परिचित जुइ फत । थ:गु देशया प्राचीन गौरव नं सीके फत । थ्व भाषा साहित्ययात उबलेया शासक वर्ग व नेवा:तसें नापं वेवास्ता याना जूगुयात कया फ्रान्सया इतिहासकार सिल्वेन लेविं सम्पादक धर्माचार्यया नामय च्वया ह:गु पौ व हे पत्रिकाय प्रकाशित जुसांनिसें थ्व भाषा साहित्यया उत्थान यायेगु कर्तव्य बोध जुल । भाषिक चेतना देजाया वल । व हे पत्रिकां याना नेवा:तसें थ:पिनिगु प्राचीन रन्जना व नेपालाक्षर लिपिया परिचय ज्ञान काल । नेपालभाषाय स्तरीयता व एक रुपता दयकेभनं उबले धर्मादित्य धर्माचार्य, शहीद शुक्रराज शास्त्री व सिद्धिदास अमात्यं नेपालभाषा व्याकरण सफू दयेकूगुली शुक्रराज शास्त्रीया **नेपालभाषा व्याकरण** जक ने. सं. १०४८ स पिहां वल । थ्व भाषा साहित्यया याकनं उद्धार थजुइमा धका देवनागरी लिपिं छापा आखलं सफू पत्रिका पिकायेगु ज्या नं उगु समयवावधिइ दुने सक्रिय जूगु ख: । "नेपालभाषा साहित्य मण्डल" व "साहित्य समिति" थें जा:गु संस्था दयेका संगठित जुया भाषा साहित्य उत्थान यायेगु ज्या नं उबले शुरु जुल । "समस्या पूर्ति" कार्यक्रम व योगवीर सिंहया काप:कोठी पंडित कविपिं मुना कविता पाठ याइगु ज्या नं उगु इलय न्ह्याना च्वन । उबले अनेक समस्या सामना यायां पिहां वयाच्वनीगु बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिकाय कवि योगवीर सिंहयां सुधारवादी, राष्ट्रवादी, धर्मसमन्वयवादी, उपदेशवादी फुटकर कवितात व खण्डकाव्य "रानी मन्दिराया विलाप" व "प्रवासी पत्नीया वसन्त" पिहां वल । दोहा चौपाइ छन्दय न्यने ब्वने यइपुक सज्जन हृदयाभरण कविता सफू (ने. सं. १०४० स) पिकया दीं धुंकुम्ह, नेपाली नं कवितात ***सुन्दरी*** पत्रिकाय प्रकाशित याके धुंकूम्ह तथा **सिद्धिरामायण** व ***सत्यसती*** खण्डकाव्य च्वये धुंकूम्ह कवि सिद्धिदास अमात्यं **बुद्ध धर्म व नेपालभाषा** पत्रिकाय" "कालचक्र" कविता व व हे पत्रिकाया गुण वर्णन याना त:गु मुक्तक कविता पिकया दिल । बैकुण्ठप्रसाद लाकौलया "वसन्त", "हेयत्यगु स्वांयात" कविता नि उबले नेपालभाषा काव्य जगतय स्वच्छन्दतावादी काव्य धा: न्ह्याकेगु कुत:

न्ह्यथुकूगु सी दु । उबलेया मेमेपिं कविपिंस नं स्तुति पद, व्यावहारिक विषयया कविता, मे चिना उकी प्रकाशित या:गु खने दु । उबलेया प्रमुख गद्य साधकपि सम्पादक धर्मादित्य धर्माचार्य, निष्ठानन्द वज्राचार्य, सिद्धिदास अमात्य व शहीद शुक्रराज शास्त्री ख: ।

संक्रमण स्थिति

नेपालभाषा साहित्यया थ्व पुनर्जागरण कालया च्वमि व कविपिसं मध्यकालीन पुलांगु विषयवस्तु, अभिव्यक्ति शैली, विचार-दर्शन, व लिपि इत्यादीया थासय समयलिसें न्हयज्यां वने फयेकेत न्हूगु विषयवस्तु, शैली, विचार-दर्शन, नागरी लिपि व मेमेगु नं मा:मा:गु चलन थ:नाला काल, थ्व पुनर्जागरण काल पुलांगु अवस्थां न्हूगु अवस्थाय पला:छिउगु स्थिति ख: । थ्व पुलांगु स्थिति व न्हूगु परिस्थितिया न्ह्यूपा: थोदुगु सन्धीकाल ख:, संक्रमण काल ख: । उबले नेपालभाषा वाङ्मय व साहित्य जगतय स्पष्ट खने दुगु न्ह्यूपा: थुपिं ख:-

(क) न्हिंन्हिंस्या व्यवहारय खंल्हायेगु चलनचल्तीया नेपालभाषां काव्य साहित्य च्वयेगु याना हल । थ्व ज्याय न्हापांगु पला: पं. निष्ठानन्द वज्राचार्य छिउगु ख: । अनंलि सिद्धिदास अमात्य, धर्मादित्य धर्माचार्य व शहीद शुक्रराज शास्त्रीया नं सक्रिय भूमिका

दु । थुकिंयाना अभिलेख ग्रन्थया नेपालभाषा व खंल्हायेगु भाषा पाना मछिना च्वंगु व्यवधान चिला वन । नेपालभाषा साहित्यया उन्नति ह्वासा ह्वासां जुल ।

(ख) थ:गु पुलांगु रन्जना व नेपाल लिपिया प्रयोग अभिलेख ग्रन्थय जक प्रयोग यायेगु याना सफू पत्रिका छापा आखलं पिकायेत उबले व्यापक रुपं चलनचल्ती वया च्वंगु नागरी लिपि थ: नाला: छ्यल । थ्व ज्या नं पं. निष्ठानन्द वज्राचार्य दक्कले न्हापां ने. सं. १०२९ स **प्रज्ञापारमिताया** नीछगु श्लोक नेपालभाषाय टीका थ्व हे नागरी लिपिं छापा आखलं पिकया बिज्यात । नेपालभाषाय **ललितविस्तर** ग्रन्थ अनुवाद यायेत व थ:थाय छ्यूं हे छापय यायेत दूर्दर्शीतापूर्वक नागरी लिपि छ्यला थ्व भाषाया प्रचार प्रसार याकनं जुइकल ।

(ग) मध्यकालीन नेपालय लायकू खलकं व इमिथाय आश्रित पंडित कवितसें जक आपा थें च्वयेगु ब्वनेगु याना वयाच्वंगु शास्त्र विद्या व काव्य साहित्यया रचना साधना थ्व पुनर्जागरण कालं थुखेनिसें युग चेतना ब्या:पिं उत्साही ल्यायम्हतसें सिर्जनामूलक साधना कथं छ्यला: अध्ययन व रसास्वादन यायेगु गात ।

(घ) नेपालभाषाय नागरी लिपिं छापा आखलं सफू छापे याकेगु न्हूगु चलनं थ्व भाषा ब्यलय ज्ञानया न्हूगु ज: लुल, आधुनिक युग खने दत । यक्व ई व परिश्रम तुकं ल्हातिं आख: च्वया सफू दयेकेगु पुलागु थितिं मुक्त जुइ फत ।

(ङ) यक्वसिया छ्यूं सफू व पत्रिका दुथ्यना भाषा व विद्याया प्रचार प्रसार याकनं जुइफत । नागरी लिपिया प्रचलन व छापा सफू व पत्रिकाया प्रकाशनं उबले नेपालभाषा ब्यलय उन्नति द्रुतगतिं जुल । **सज्जनहृदयाभरण**, इसपं दएकुगु बाख, **नेपालभाषा व्याकरण**, **नेपालभाषा** रीडर, व **बुद्ध धर्म व नेपालभाषा** पत्रिका उबले यक्वं नेवा:तय छ्येछ्यें दुथ्यन । काव्य व विद्या अध्ययन रसास्वादन यायेगु ज्वलं सुलभ जुल । देश विदेशय थ्व भाषा प्रचार प्रसार जुल । यक्वसिया ज्ञानया मिखा चाल । जागृति लुल ।

(भ) थ्वले नेपालभाषा साहित्य दरबारी व सामन्ति पृष्ठपोषक काव्य सिर्जना रचना व रसास्वादन यायेगु जुया वयाच्वगुली पुनर्जागरण कालीन नेपालभाषाया आपा थे कविपिंस बहुजनया कल्याण याइगु, चरित्र भिंकीगु, नैतिकता स्वातुकीगु व देशप्रेम थनीगु काव्य सिर्जना यात । सिद्धिदास अमात्यया **सत्यसती** खण्डकाव्यय परम्परागत लायकू श्रृंगारिक काव्यया सिर्बे पाक्क युग चेतना व चरित्रबल स्वातुकीगु श्रृंगारिक काव्य कृति कथं न्ह्यलूगु लुमकें वह जू ।

पुनर्जागरण कालया प्रतिनिधि भाषा सेवी व कविपिं

सिद्धिदास अमात्य- पुनर्जागरण कालया नेपालभाषा साहित्यया ज्वाल्ल थीगु नगु समानम्ह बहुमुखी प्रतिभां देजा:म्ह महाकवि ख: । ने. सं. १०८७ स अनया सच्छिदं बुदिं समारोह छ्वा:यंकं अधिराज्यया जिल्ला जिल्लाय त:जिक हंगु दु थें श्री ५ या सरकार हुलाक सेवा विभागं अनया किपाया हुलाक टिकट प्रकाशनय हया सम्मान या:गु दु । थ:गु समकालिक देश काल परिस्थिति व समाजया आवश्यकता मती तया सचेत जुसें थ:गु साहित्यिक कृतिं नव जागरणया शंख पुया अनं देशवासीयात थना दिल । अनं थीथी विधाया युग सापेक्ष न्येगू ति त:धंगु चीधंगु सफूत च्वया थकूगु दु । अनया प्रकाशित सफूत नीति कविता **सज्जन हृदयामरण, सत्यसती** व **सम्बाद** (खण्डकाव्य), **सिद्धिरामायण** (किष्किन्धा काण्ड जक प्रकाशित, मेगु प्यंगू काण्ड अप्रकाशित तिनिसा दकले लिपागु निगू काण्ड मलूनि), **शिवविलास** (दकले न्हापांगु मौलिक सामाजिक बाखं), **सिद्धिदास थ:गु मिखाय** (आत्मकथा), **सर्वबन्धु** (च्वखं), सत्यमदन (कामशास्त्र), **सरल छन्द बोध** व **शुक्ष्म छन्द, सन्चय** इत्यादी ख: । अनया **सज्जनहृदयामरण** नैतिक कविता सफुती ईयात ल्व:गु अनया अनुभव प्रसूतं उपदेशात्मक कविता नं दुथ्या: । उबलेया लायकू दुने जुइगु षडयन्त्र व अनैतिक सामाजिक उच्छृंखलतां थ: समकालीन सामाजिक जीवनय स्वच्यू मवयेके तातुनां श्रीमद्वाल्मीकि रामायणया लिधंसाय अनं **सिद्धिरामायणया** रचना वार्णिक छन्दय याना दीगु ख: । राष्ट्रिय चरित्र बल, शिक्षा, उद्यमशीलता, नैतिकता, आदर्श दाम्पत्य प्रेम, वात्सल्य स्नेह, नेपाली कलासंस्कृति व प्राकृतिक पृष्ठभूमि व समकालीन समाजया यथार्थ सजीव चित्रण लूगु अनया खण्डकाव्य **सत्यसती** नेपालया हे नं न्हापांगु प्रबन्ध काव्य ख: । पं. चक्रपाणि चालिसेयाके अनं स्यना का:गु वार्णिक छन्दय काव्य चिनेगु सीपय उत्कृष्ट सफलता अनं लाभ या:गुया लुमंकेवहगु दसी व दसु **सत्यसती** ख: । मांभायया माध्यमं मचा, ल्यायम्ह व वयस्कतसें शिक्षा काये अ:पु धयागु मनोवैज्ञानिक व व्यावहारिक सन्देश **शिवविलास** बाखनं न्ह्यब्व: । **सत्यमदन** कृतिइ अनं वीर्यया रक्षण व सदूपयोग तथा ब्रम्हचर्य व्रत पालनया महत्व विषयया आयुर्वेदिक शास्त्र आधारित विचार व भाव अभिव्यक्त याना त:गु जुल । अनं कवि, उपदेशक, समाज सुधारक व समाजया शिक्षकया हैसीयतं न्हू न्हूगु काव्यसिर्जना यायां नेपालभाषा साहित्यया थीथी विधा लुइक त:जिगु सेवा यात । अनया थुपिं गुणया ल्याखं अनयात महाकवि धका नेपालभाषा साहित्य जगतय सम्मानित याना त:गु ख: । चक्रपाणि चालिसें अनयाके कविप्रतिभा थिनाच्वंगु वा:ताया उबले हे अनयात "कविश्रेष्ठ" धका गुण वर्णन याये धुकूगु ख: । अनं न्हून्हूपिं कवि थ्व भाषा ख्यलय दयके माला: ग्वसा: ग्व:गु **समस्या पूर्ति** ज्याभ्भो कथं समस्यापूर्ति कविता च्वयेगु कुत: गा:म्ह ख्वंपया **रत्नभक्त बोशीया** "हनितिनि छन्हु मालिनीया प्रसादं" रचना दकले स्यल्ला: ।

[illegible]वीरसिंह कंसकार- कुलायनी पेशा कथं अन व्यापारी ख: । अन [illegible], [illegible]रमिक, स्वदेश प्रेमी, समाजसुधारक, पुनर्जागरण कालीन प्रभावशाली [illegible] । अनयात नं पं. चक्रपाणि चालिसें "कविश्रेष्ठ" धका हना त:गु जुल । [illegible] कोठी उबलेया पण्डित कविपिं बरोबर मुंका कविता पाठ याइगु व [illegible] जुइगु ज्याभ्हो न्ह्याके बिया तल । उबलेया उगु काप: कोठी "साहित्य [illegible]" [illegible] संस्था ख: । अनया विचार व लक्ष्य धर्म्म आदित्य धर्माचार्यया नाप [illegible] । [illegible] उबले कलकत्ताय नेपालभाषा साहित्य, नेपाल समाज, नेपालया [illegible] जुइकेभनं न्ह्याका त:गु पुनर्जागरण आन्दोलनयात ल्वयेक भाव [illegible] ओजस्वी कविता चिना **बुद्ध धर्म व नेपालभाषा** पत्रिकाय प्रकाशित [illegible] । [illegible] स्वदेश प्रेम भावं जा:गु उपदेशवादी, धर्मसमन्वयवादी, समाज [illegible] उबलेया ल्यायम्ह शिक्षित वर्ग व सर्वसाधारण नेवा:तय्त आपालं [illegible] । अनया कवितां देशय धार्मिक, सामाजिक व भाषिक, औद्योगिक व [illegible] याकनं सुधार व उन्नति यायेमाल धका जोडदार आव्हान यासें [illegible] जुरुजाउं थने फत । अनया कविताय समकालीन समाज, धर्म व [illegible] विकृतियात कुंखिनेगु व उजागु विकृति ल्यहें थना न्हूगु स्थिति [illegible] माल धका निर्भिक आव्हान यायेगु प्रवृत्ति न्हापालाक न्ह्यलूगु ख: । [illegible] सिबें अनया कविता आपा संस्कृतिनिष्ठ खने दु । अय्नं अनया [illegible] सुबोध जू । नेपाली भासं अनं **सुन्दरी** पत्रिकाय नेपाली फुटकर कवितात [illegible] ख्याति प्राप्त याये फुगु खने दु । रसिकप्रियम्ह थुम्ह कविया "हृदयया [illegible]" शीर्षकगु समस्यापूर्ति कविता उबलेया कविसमाजं यइपु तायेकू । अनया [illegible] स्रोत मुख्यत: बौद्ध धर्म संस्कृति व **स्वयम्भू पुराण** प्रणीत आदर्श देश [illegible] प्रवासित थ: मिजंयात लुमंका नेवा मिसां याइगु विरहया बाखंमे [illegible] "नेपालभाषा", "धर्मसार", "मनया उद्‌गार", "गीत", "प्रवासी पत्नीया [illegible]", "[illegible] गुरु अष्टक" कवितात नं उबले लोकप्रिय जू ।

[illegible]गतसुन्दर मल्ल- मां भायया माध्यमं शिक्षा बिल धा:सा मचात याकनं [illegible] उबलेया आपालं चर्चित सिद्धान्तयात अनं थ:म्हस्यां हे मा:मा:गु [illegible] थ:म्हस्यां थ:गु छ्यें मचातयत नेपालभाषा माध्यमं अंग्रेजी ब्वंका: [illegible] क्यना दिल । नेपालय आधुनिक विज्ञान व प्रविधि दुचायकेगु निम्ति [illegible] अनं उजागु पला: छिना दीगु ख: । अनं थ:गु पैत्रिक मौजा जग्गा [illegible] जापान अमेरिकाय ब्वंके छोत । थ:नं जापान भ्राया सय्के सीके [illegible] । अनं ने. सं. १०३५ स **ईसपं दएकगु बाखं** च्वया पिकया नि:शुल्क इना [illegible] नेपालभाषाया सेवा व प्रचार याना बिज्यात ।

[illegible]ष्ठानन्द बज्राचार्य- जयमां ज्या यायेमा:गु कुलय जन्मजुया कुलायनी [illegible] लिबाक तिनि स्वाध्यायं व गुरुपिंयाय ब्वंवना सयके सीके याना [illegible] नेपालभाषाया त:जिक हे सेवा याना थकूगु जुल । अनं **ललितविस्तर** [illegible] बौद्ध धर्मग्रन्थ नागरी लिपिं नेपालभाषाय न्हूगु गद्य अनुवाद याना बिज्यात । [illegible] नेपालभाषाया आधुनिक गद्यया स्तरीय दसु कथं हना त:गु दु । अनं थ:गु [illegible] थ:म्हस्यां हे कम्पोज याना **ललितविस्तर** छापे याना प्रकाशित याना [illegible] । ने. सं. १०२९ स नागरी लिपिं अष्टसहस्रिका प्रज्ञापारमितायाया नीछपु

संस्कृत श्लोक नेपालभाषाय हिला छापा आखलं प्रकाशित याना दीगु दसें थ्व भाषाय आधुनिक काल शुरु जुल । थुकिंयाना नेपालभाषाया व्यापक प्रचार द्रुतगतिं जुल । नेपालया बौद्ध जगतय जागरण नं लुल । अनया थुपिं निताजि ज्यायात दूर्दर्शी व क्रान्तिकारी पला: नाला त:गु दु ।

थुपिं प्यम्हसित नेपालभाषा साहित्य देग:या **प्यंग थां** धका न्हापालाक चित्तधर हृदयं परिचित याना दीगु ख: ।

धर्म्म आदित्य धर्माचार्य नं आधुनिक नेपालभाषा साहित्यया युग निर्माता मध्ये छम्ह सक्रिय व्यक्तित्व ख: । **बुद्ध धर्म व नेपालभाषा** पत्रिकाया नां कायेवं अनं नेपालभाषा साहित्य उद्धार यायेत यानादीगु व्याक्क ज्या न्हयलू वइ । कलकत्ताया विश्वविद्यालयस उच्च शिक्षा कया च्वंच्वनादी बलेनिसें अनं नेपालभाषा, नेपालया बौद्ध धर्म, नेपालया समाज व नेपाल संस्कृतिया स्थिति सुधारया खंय थ:गु लापौया माध्यमं सशक्त स: तया दिल । नेपालभाषा साहित्य विषय प्राथमिक विद्यालयनिसें विश्वविद्यालयया तह थ्यंक पठनपाठन जुइकेत नं पाठ्य ज्वलं ता:लाकेगु कुत: याना दिल । **बुद्ध धर्म** पत्रिकाया शुरु अंकनिसें अनं बुद्ध स्तुति रचना, राष्ट्रप्रेम भावं जा:गु मे, "नेपालभाषा व थ्वया साहित्य" थें जा:गु अनुसन्धानात्मक च्वखं, विश्वन्तरया बाखं, **बुद्ध चरित** महाकाव्य व जातक बाखंया अनुवाद, सूचना टिप्पणी-समाचार आदि गद्य खण्डया व्याक्क च्वया प्रकाश यायेगु ज्या 'थ: याक:चां याना दिल । आधुनिक नेपालभाषा गद्यया निर्माता वयक: नं ख: । **स्वयम्भू पुराण** आधारित आदर्श राष्ट्र भावना व धर्म समन्वयया भावना अनया आपां: थें पद्य व गीति रचनाय प्रतिविम्बित जुया च्वं । अनया "जन्मभूमि नेपाल" व "धावो जननि जन्म भूमिया जय" ओजपूर्ण राष्ट्रिय मे नेपाल राष्ट्रिय आवश्यकता कथं चिना पिकया दीगु ख: ।

शुक्रराज शास्त्री (ने. सं. १०१३, शहीद जुगु ने. सं. १०६१ माघ) उबलेया आर्य समाजया अनुयायी व अदम्य साहसी विद्वान ख: । मांभायया माध्यमं मच्तयत शिक्षा बिया इमिके मचांनिसें अध्यात्म दर्शन, राष्ट्र प्रेम, मांभाय प्रति प्रेम व कर्तव्य, बन्धु प्रेम, मानवेत्तर प्राणीया उपकार आदि आदर्श चरित्र गुण दुथना इमित सुयोग्य व सजग नागरिक दयेकेगु अनया दीर्घकालीन ग्वसा: ख: । उजागु ग्वसा:यात ल्वयेक अनं **नेपालभाषा रीडर** ब्व ब्व थला: प्रकाशित याना दिल । अनं **नेपालभाषा व्याकरण** (ने. सं. १०४८ स) प्रकाशित याना थ्व भाषायात त:जिगु सेवा याना दिल । अनयाके मानववादी आदर्श व विद्वत्तापूर्ण शास्त्रार्थ यायेगु शक्ति गुलि क्वातु: थ: मांभाय नेपालभाषा प्रति भक्ति नं उलि हे सशक्त जू । अनया **स्वर्गको दरबार** (नेपाली) सफू ब्वने बह जू ।

उबलेया **बुद्ध धर्म व नेपालभाषा** लय पतिं पिब्व:पिं मेमेपिं कविपिं पृथ्वीमानन्द, वैकुण्ठप्रसाद श्रेष्ठ, इन्दुनाद, हरिकृष्ण, फत्तेबहादुर, चित्तधर, तुलसी मेहेर, सिद्धिरत्न इत्यादि ख: ।

नेपालभाषा साहित्यय संकट : भाषा सेवीपिनिं संघर्ष

नेपाल व नेपाली जनजीवनया भितुसें नेपालभाषाय् त:जिगु वाङ्मय व साहित्यिक कृतित रचना सिर्जना यायां थ्व भाषाया च्वमि व कविपिसं आधुनिक साहित्यया पिखालखुइ छु थने हल उबलेया राणाशासकतय दमनया प्रहार थ्वं फये माल । उबले नेपालभाषा साहित्य जगतय त:ताजि संकट आपत विपति केवल

विशेष याना ने. सं. १०२१-१०४९ दुने प्रधानमन्त्री चन्द्रशम्शेरया शासनकालं धुखे गिसें संकट दशां ल्यूगु जुल । थ्व घटनाक्रम भीम शम्शेर (ने. सं. १०४९-१०५३) व जुद्ध शम्शेरया शासनकाल (ने. सं. १०५३-१०६५) तकं न्ह्याना च्वंगु जुल । राणा शासकतसें थ:पिनि शासनकाल निष्कण्टक यायेगु नियतं दण्ड व भेदनीति ज्वना प्रजाजनया गुगुं नं ज्या खँय कडा निगरानी तयेगु, पनेगु, पना नं मज्यूसा दण्ड सजाय बिया स्यायेगु याना हल । उबले भारतय प्रवासी जीवन हना च्वंपिं नेपालया ल्याय्म्हतसें राणा सरकारया शोषण विरुद्ध गोरखाली साप्ताहिक, गोरखा संसार आदिया पाखें स: पिहां वया च्वंगु, नैवेद्य कविता पाखें राष्ट्रिय चेतना थना हया च्वंगु, नेपाल उपत्यकाय दुने हे आर्य समाज संस्थाया कार्यालय स्थापना व प्रवचन, तुलसी मेहेरं गान्धीवादया लँ लिना चर्खा प्रचार आन्दोलन न्ह्याकाच्वंगु, नेवा बौद्ध धर्मावलम्बीतसें "आडम्बर मत" थें जागु पला: न्ह्याका च्वंगु, पुस्तकालय पर्व, "महावीर इन्स्टीच्यूट स्कूल", "नेपाली नागरिक अधिकार समिति" व "नेपाल प्रजापरिषद" इत्यादि संस्था स्थापना जूगु जुल । उजागु संस्थाया ज्याखं प्रजाजनया मिखा चालीया आशंकां उबलेया शासनं उजागु संस्थायात पनेगु कुत: यानाच्वंसा उजागु संस्थाया कर्मठ कार्यकर्तात निर्भिक जुया थ:पिनिगु ज्या भ्रो सावधानी पूर्वक न्ह्याकाव च्वन । उथाय् हे राणा सरकारयात लयतायेका छुं धन मान लाकेत स्वइपिं स्वार्थी तत्वतसें शासकतय न्हाय्पनय प्रजाजनया गुगुं नं सुधारवादी व जनहित ज्या खँ न्ह्इत्यंगुया खँ थ्यंका च्वनीगु जुयाच्वन । उजागु ज्या पनेगु व प्रजाजनयात क्वत्यलेगु कुमन्त्रणा स्वांपुया च्वनीगु जुयाच्वन । उजागु हे हूलमूलय थ्व भाषा साहित्य उत्थान यायेत जुयाच्वंगु ज्याखं पना ह:गु जुल । थ्व भाषां टेलिफोनय खँ ल्हाके मबिल । छगू दर्जनं मल्याक विविध शैक्षिक उपाधि कया त:म्ह धर्म आदित्य धर्माचार्य अर्थात जगत्मान वैद्ययात उद्योग परिषदया खरिदार दर्जाय स्वत्ताक चिना बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिका दिके करं क्यंका बिल । भारतय छापेयाका ह:गु सफू पत्रिका भंसारं पित मब्यूसे पना बिल । उबले ने. सं. १०५९ दँय फत्तेबहादुर सिंहया सम्पादनय प्रकाशित नेपाली तिहार कविता संग्रह जफत यात । महावीर इन्स्टीच्यूतया भोंभिं सुचुक इया यंकल । अनया शिक्षकपिंत, बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिकाय व नेपाली बिहार कविता संग्रह सफुती लेख दुथ्या:पिं च्वमिपिंत न्हापांला नेपालभाषां छुं च्वया प्रकाशयाये मते धका निषेध उजं न्यंका हल । ने. सं. १०६० स वयक:पिंत राजनैतिक मुद्दाय क्यंका जेलय कुने यन । अथेहे नेपालभाषां बौद्ध धर्म देसना याइपिं व बौद्ध सफू च्वया पिका:पिं बौद्ध भिक्षुतय्त नं ने. सं. १०६३ स नेपाल पितुना छोत । थ्व फुक्क दमन नेपाली भाषायात व राणा शासकतय स्वार्थ संरक्षण यायेत या:गु जुयाच्वन । नेपालभाषा साहित्ययात व थुकिया कवि व च्वमिपिंत हां लिना मां लिना यायेगु षडयन्त्र थ्व ख: ।

ने. सं. १०६०/वि. सं. १९९७ स नेपालभाषाया ३०/३२ म्ह कवि व च्वमिपिंत न्यादँतक अर्थात ने. सं. १०६५/वि. सं. २००२ तकं जेलय अभ कालकोठरी कुना त:गु जुल । थ्व समयावधि नेपालभाषा साहित्य जगतय जेलकाल नामं आपालं परिचित व प्रख्यात जू । अथे हे ने. सं. १०६३ वर्षावास याना च्वपिं नेपालया भिक्षुपिंत वर्षावास सिमधवं उबलेया शासकं नेपालं पितुना छोत । थ्व न नेपालभाषा साहित्यय भिक्षुपिनि निर्वासन नाम परिचितगु विपत्ति विशेष ख: । तर

उजागु जेल सजायं व देश निर्वासन थिंजागु कठोर यातना बिलं नं नेपालभाषा साहित्यया अस्तित्व न्हंका छोयेगु ला छु खं थ्वया सं छुपु नं हायके मफु। बरु मां भाय नेपालभाषा व थ्वया साहित्यया आत्मीय प्रेम, साहस, धैर्य, प्रतिभा दुपिं कर्तव्यनिष्ठ कवि, च्वमि व भिक्षुपिनिं उद्योगं व साधनां थ्व भाषा साहित्ययंयात म्वाकावं तल, प्रतिभाया बलं साहित्य च्याकावं तल । जेलय लाःपिसं जेलयात बन्धनागार मखु **साहित्य साधनागारय** परिणत यातसा नेपालय पिने पितुना छोपिं भिक्षुपिसं भारत, थाइल्याण्ड, वर्मा, श्रीलंका इत्यादि थाय् थासय् थ्यंक निर्वासित जीवन हना निर्वासन मखु नेपालभाषाया बौद्ध वाङ्मय व आधुनिक साहित्यया थीथी विधा पिना बुइका ब्वःलंका आवाद यात, व्यापक प्रचार प्रसार यात ।

थ्व निगू घटनां उबलेया नेपाल उपत्यकाया स्वनिगःया नेवाःत शुरु शुरुइ सन्त्रस्त जुल । इमिसं थःथःगु छ्यें दुगु नेपालभाषाया सफू पत्रपत्रिका छोयका स्वाहा यात- प्याः छेली चां ल्हाना, भ्यातनालय वांछोया, खुसी चुइका छोया भावी आपत संकट मुक्त जुइगु कुतः यात । तर मांभाय नेपालभाषाया सम्पदा सफू व पत्रिकाया महत्व थूपिं स्यूपिं दूरदर्शी भाषा सेवी च्वमिपिसं थ्व भाषा व साहित्ययात म्वाकेगु उपाय यात, विकसित यायेगु सामूहिक कुतः सावधानी पूर्वक बुद्धिमत्तापूर्ण उपायं मुं ज्या, समस्यापूर्ति ग्वसाः ग्वया व प्रकाशन ज्या यायां याःगु जुल । थुलया रत्नध्वज जोशी, भैरव गोपाल वैद्य, रुद्रबहादुर लाखे, सत्यमोहन जोशी, मंगलनाथ श्रेष्ठ तथा येंय वैकुण्ठप्रसाद लाकौल, इन्दुनाद आदि वयकःया पासापिं जाना प्राण संकटय लाःगु नेपालभाषा साहित्ययात पुनर्जीवित याना अमूल्य पुण्य संचय यात ।

जेलयात साहित्य साधनागार याःपिं साधकपिं-

चन्द्रमान मास्कें (ने. सं.) दकले न्हापां जेलया थः च्वनेगु कोठाया अंगलय महावीर हनुमानया तःप्पाक त्रिरंगी (हुयाउं, हाकु व म्हासुगु) किपा च्वया थःपिनि जेलजीवनय वये यःगु कष्ट पीडां मुक्तिया कामना अभिव्यक्त यात सा जेलय लाःपिं सहबन्धुपिंत-थःथः परिवारया प्रियजन लुमंका नुगः मछिंकेगु विरह पीरं विरक्त जुगा जीवन फुकेगु मखु बरु थःथःयाके दुगु प्रतिभा, सीप, शिक्षा, योग्यताया सदुपयोग याना जेल जीवन हनेगु उत्तमगु लँ व उपाय क्यना दिल । सहबन्धुपिं दक्वसिया छपाः छपाः किपा च्वया म्हछिं म्हछियात इना बिया दिल । धुकिं धात्थें नं वयकःपिनि नुगलय हुयूपा वल । वयकःपिनि प्रतिभा योग्यता अभिरुचि नं प्रकट जुइकल । कलाकार मास्कें आपायाना चित्तधर लिसे जाना बौद्ध चित्र च्वयेगु याना दिल । नापं, चित्तधरयात नं चित्रकला साधनाय दीक्षित याना दिल, **सुगत सौरभ** महाकाव्ययात माःगु रंगीन व सादा किपा च्वया बिया दिल ।

मेखेर, न्हापा हे कविता च्वयेगुली सिद्धहस्त जुइधुंकूपिं चित्तधर, सिद्धिचरण व फत्तेबहादुर सिंहपिस तनमन बिया काव्य साधनाय आपा थें ई छ्यला कारागारयात **काव्य साधनागारय** हिला बिया दिल । वयकःपिनि काव्य साधना याःगु खना अभिप्रेरित जुसें न्हापान्हापा कविता धयागु य. मतायेकीपिं केदारमान व धर्मरत्न यमिपित तथा भचा भचा कविता च्वया प्रकाशित याये धुंकूम्हसित छसि कथं फोलाक कवि "व्यथित", महाकाव्यकार "यमि" व विरहया कवि हरिकृष्ण "ख्वंवि" दयेकल ।

चित्तधर "हृदय" (ने. सं. १०२६-११०२) जेल दुने हे महाकवि "हृदय" नां सार्थक जुइक काव्य साधनाय तल्लीन जुया दिल । अनं थःगु जीवनकालभर नेपालभाषा

[illegible] साहित्य साधना सिर्जना यायां झीमथा थें जागु बाल साहित्यनिसें झीगु साहित्य (ने. सं. १०७४) व नेपाल संस्कृति (ने. सं. १०९२) थें जागु स्तरीय निबन्ध [illegible] स्वया पिकया दिल । अन थ्व भाषाया आधुनिक कहानी ("पौ", ने. सं. १०६७ [illegible] १:१ स प्रकाशित), निबन्ध ("छु च्वय" ह्वनागा, सफुती) व एकाकी ("[illegible]" ह्वनागा सफुती) विधाया न्हापांम्ह स्रष्टा ख: । अथे हे अनं नेपालया [illegible] विभूति सिद्धार्थ गौतम बुद्धया जीवनी व दर्शन, नेपाल सभ्यता संस्कृतिया [illegible] वर्णन यासें स्यल्लागु ग्यंगु

सुगत सौरभ (ने. सं. १०६९ स.) महाकाव्य नं जेल दुने च्वना हे थ्व [illegible] दकले न्हापां सिर्जना याना दिल । अन थ: गुरु योगवीर सिंहया "नेपालभाषा जीर्ण जूगु अल्सि मचासे भिंके नु" धा:गु वचन न्ह्याबलें नुगलय् स्वना [illegible] काल धुनेवंया नेपालभाषा साहित्य संरक्षण व समृद्ध यायेगु ज्याय थ:गु [illegible] च्वना दिम्ह बहुमुखी प्रतिभा सम्पन्न महाकवि ख: । अन [illegible], धर्म समन्वयवादी विचारक, नेपालया बौद्ध संस्कृति कलाया अधिकारिक [illegible], नेपालभाषा परिषदया संस्थापक, अले यक्व च्वमिपिनि प्रेरक मार्ग दर्शक कथं [illegible] ख: । **बुद्ध धर्म व नेपालभाषा** पत्रिकाय (ने. सं. १०४५) "[illegible] पाप देसना" कविता प्रकाशन जुसेंनिसें नेपालभाषाय् काव्य यात्रा [illegible] । अनं जेल वने न्ह्य: **पद्मनिकुञ्ज** व **हृदय कुसुम** कविता सग्रह [illegible] १०५३) व **बभ्रुबाहन** खण्डकाव्य (ने. सं. १०६९) पिकया दिल । जेलय् च्वंच्वं [illegible] सौरभ महाकाव्य, **हृदयकथा** कविता संग्रह, व छु कहानी च्वया दीगु दु सा [illegible] धका **याक:मिया** चा (ने. सं. १०७०), नेपालभाषा, नेपाल संस्कृति [illegible] पूर्वक उपेक्षा व दमन या:गुया शिष्ट विरोध अभिव्यक्त यासें **देग:** ([illegible]) कविता संग्रह व थ: दीवंगत तिरि ज्ञानप्रभायात लुमंका: **थ्व नं जिमि** [illegible] (ने. सं. १०७८) कविता संग्रह च्वया पिकया दिल । न्ह्याथिंजा:गु विरह विपत्तिं [illegible] नुग: क्वा मतुंकुसे अदम्य साहस पिब्वया च्वने फुगु आशावादी [illegible] यक्व धया थें काव्य कृतिइ प्रतिविम्बित जुयाच्वंगु खने दु । अन [illegible] संस्था" **"साहित्य शिरोमणि", "कवि केशरी"** (श्री ५ सरकार [illegible]) व **"वाणीया वरद पुता"** धका विभुषित सम्मानित जुया दीगु दु । श्री ५ [illegible] किपा दुगु हुलाक टिकट प्रकाशनय् हया अनयात सम्मान याये [illegible] ।

सिद्धिचरण श्रेष्ठ- (ने. सं. १०३२-१११२) नेपालभाषा साहित्य जगतय् [illegible]" व नेपाली साहित्य जगतय् "युगकवि पासापिनि पुचलय् "कालिदाइ" कथं [illegible] सुपरिचित जू । ने. सं. १०४५ रिखे दरबार हाई स्कूलय् ब्वनाच्वना [illegible] कवि सिद्धिदास अमात्यया प्रेरक सल्लाह न्यना व कवि चित्तधर [illegible] लाना नेपालभाषा काव्य सिर्जना याना दीगु ख: । अनया "राष्ट्रिय [illegible] "[illegible] खुसि" व "वर्षा" कविता फत्तेबहादुर सिंह सम्पादन याना दीगु **नेपाली** [illegible] १०५९) कविता संग्रहय् प्रकाशित जुल । या सुन्दर शान्त प्रकृतिया [illegible] सौन्दर्यया रहस्य अन्वेषण यायेगु प्रवृत्ति अनया कविताय् न्ह्यल् । नाप, [illegible] प्रवृत्ति रिखे आपालं ब्वसा:गु अनया काव्य कृतिइ समष्टि मानवया [illegible] दु:खाबेगु, पीडित दलित मनूतयत सहानुभूति क्यनेगु, राष्ट्र प्रति कर्तव्य बोध

अभिव्यक्त यायेगु व सशक्त ओजस्वी फलदायी क्रान्तिया मे न्यकेगु प्रवृति न सक्रिय जू। अनया "वर्षा" कविताय अभिव्यक्त "क्रान्ति बिना गनं नं जुइ मखु स्वच्छ शान्ति" उद्‌गारया दृपनय वि. सं. १९९७/ने. सं. १०६० या राजनैतिक पर्वय व्यंका उबलेया शासकं अनया सर्वस्व हरण यात, १२ दँ तकया जेल सजायं न्यंका अनयात कालकोठरी जेलय कुन। जेलय दुने अनं नेपालभाषाय सीस्वां कविता संग्रह (ने. सं. १०७० स प्रकाशित) नेपाली उर्वशी खण्ड काव्य व मेमेगु यक्व फुटकर नेपालभाषां व नेपाली च्वया दिल। अथे हे जेलं पिहां वये धुंका या अनया फूस्वां (ने. सं. १०८० स प्रकाशित), ग्वयस्वां (ने. सं. ११११०) लुभुनी खण्ड काव्य (ने. सं. १११० प्रकाशन) व तृष्णा (ने. सं. ११११) प्रकाशित जूगु दु। अनया काव्य कृतिइ यक्क त्याग्गु, नाग्गु, क्यातुगु भाव, क्वातुगु सशक्त पौरुष आकांक्षाया अभिव्यक्ति न्ह्यलू व:।

केदारमान व्यथित (ने. सं. १०३५)- शहीद गंगालाल व शुक्रराज शास्त्रीया विचारधारां प्रभावित जुसें समकालिक सामाजिक व राजनैतिक स्थिति प्रति जागरुक ल्यागम्ह बैंसय नेपाली नागरिक अधिकार समितिया दुज: जूगुया दृपनय ने. सं. १०६० या राजनैतिक पर्वय जेलय लात। उबले हे जेलय ला: पि कविपि चित्तधर "हृदय" व सिद्धिचरणपिं काव्य साधनाय शान्त दृढ चित्तं तल्लीन जूगु खना अभिप्रेरित जुया वयक:पिंके कविता च्वयेगु स्यना कया दिल। थ्वयकलं जेलं दुने चिना दीगु शुरु शुरुया कृतित **ख्वबिं प्या:गु मे, प्रतीक्षा, दिवसचित्र** व फुटकर कवितात गुलि यक्कव क्लिष्ट सा आपालं कविताय स्वजन प्रियजनयात लुमंका प्वका त:गु विरह भूचा:, सिद्धिचरण व चित्तधर हृदयया थें जा:गु विरहानुभूतिया अभिव्यक्ति नं खने दु। थ्वयकलं थ:गु निरन्तर प्रयत्नं थ:गु कवि प्रतिभा च्याका दिल। कविताय थ:गु अनुभूति, भाव, कल्पना, सीप, व सशक्त ओजपूर्ण अभिव्यक्ति शैली ब्व:लंका, विशाल भावभूमि कत्ताना थ:गु विशिष्टगु कवि व्यक्तित्व बांलुइका दिल। उबले तकया थ्वयक:या कविताय हाकु सुपायं रुपी नैराश्यं, विरक्तिं व अधैर्य भुत्तुभुना त:गु सर्गतय पल्पसाया ज: प्वालावक पिलिक्क लुइथें साहस, आकांक्षा, आशा-उमंग, व उत्तरदायित्व-लगनशीलता लुयाच्वं। थ्वयक:या भिंप्यभोलय हनात:गु सनेट ध्रुवास कविता संग्रहं (ने. सं. १०७३) उबले न्हूगु भाव भुमि, अभिव्यक्तिं शैली व सुनिश्चित दिशाबोध न्ह्यब्वल। थ्वयकलं आ: नं इलय बेलय समसामयिक विचारोत्तेजक व नुग: च्वास्स मिनिगु भाव सन्देशं जा:गु कविता चिना प्रकाशित यानादीगु दनि।

फत्तेबहादुर सिंह (ने. सं.   ) बुद्ध धर्म व नेपालभाषा पत्रिका प्रकाशन जुयाच्वंबलेनिसें कविता रचना याये धुंकूम्ह कवि ख:। ने. सं. १०५९ स दकले न्हापा प्राचीन व न्हूपिं कवितय कविता संग्रह **नेपाली बिहार** प्रकाशित याना थ:गु साहसी व्यक्तित्व मांभाय नेपालभाषा प्रतिया दृढ कर्तव्य प्रेम न्ह्यब्वया दिल। नेपालभाषा प्रति सरकार व नेपालभाषीपिनि उपेक्षापूर्ण व्यवहारं मर्माहत जूम्ह अनं जेल दुने नं थुं थुं कविता चिना दीगु दु थें जेलं पिहां वये धुंका थ्व भाषाय दकले न्हापांगु निर्प नेपालभाषा पत्रिका व इलय बेलय उकिया तपं पौ परिशिष्टाङ्क त:जिक पिकया मा भायया सेवा याना दिल। अनं कविसिद्धदास सम्बन्धी खँ नं प्रकाशनय हया दिल।

धर्मरत्न यमि (ने. सं.   ) जेल दुने हे कविसिद्धिचरण व कवि चित्तधर हृदयपिंनि पाखें प्रेरित जुया वयक:पिंके कविता च्वयेगु स्यना कया कवि जूम्ह ख: अनुष्टुप छन्दय अनं **अर्हतनन्द** महाकाव्य चिनां दिल।

हरिकृष्ण श्रेष्ठ- जेलय कवि चित्तधर हृदय व कवि सिद्धिचरणया निर्देशन व प्रेरणां कविता च्वया दीगु ख: । ध्वयक:या **छ्वधि** कविता संग्रह (ने. सं. १०७०) प्रकाशित जुइ धुंकूगु दु । जेल दुने लाना च्वंबले अनया नुगलय लुया वइगु पूर्वस्मृति व उगुं थुगु भावं अनया मुक्तक रचनाया रुप का:गु ख: ।

नेपाल निर्वासित जुया नं नेपालभाषा साहित्य सेवा या:पिं बौद्ध भिक्षुपि -

ने. सं. १०६१ रिखे नेपा:या भिक्षुपिं किण्डोल विहारय च्वना नेपालभाषा माध्यमं उपासक उपासिकापिंत बौद्ध धर्मया ज्ञान स्यने कने यायेया नापं सफू न पिकायगु यानाच्वंगु जुल । भिक्षु महाप्रज्ञाया **स्वचित्त शुद्धिमार्ग** पद्य (ने. सं.), भिक्षु धम्मालोकया **ईश्वर महसीकि** (ने. सं.), **बुद्ध गुण, ज्ञानमाला, प्रज्ञा दर्शन, महाचीन यात्रा** इत्यादि, भिक्षु अमृतानन्दया परिपक्व स्तरीय अनुवाद कृतित मध्ये धम्म पदट्ट (ने. सं.) न्ह्यथने बह जू । भिक्षुपिनि थुजागु कथया भाषा व धर्म, शिक्षा प्रचारया ज्याय नं उबलेया सरकारं बन्देज तयेगु सजाय याये कथं संसारय गनं मजू कथं वसपोलपिंत देश पितुन । अथे निर्वासित जूपिं भिक्षुपिं बनारस, कालिंपोङ्ग, कुशीनगर, बर्मा, लङ्का इत्यादि थासय आश्रय का:वने माल । अथे उखे ला: थुखे ला: मदुपिं भिक्षुपिंत बास, भोजन, संगठन, अध्ययन, व प्रकाशन इत्यादि बन्दोवस्त यायेत भिक्षु चन्द्रमणिया अध्यक्षताय **धर्मोदय सभा** धयागु संस्थाया गठन जुल । उगु संस्थाया प्रकाशन विभागं **धर्मोदय** नामं छगू धार्मिक-साहित्यिक लय पौ प्रकाशित जुयावं च्वन । कलकत्तां प्रकाशित जूगु उगु लय पौ साहित्यिक पत्रिकाय दयेमा:गु ज्वलनं सुसम्पन्न जुया ने. सं. १०८० तक प्रकाशित जुल । उगु लोक ख्या:गु लय पौ **धर्मोदयं** नेपालभाषाय् आधुनिक कहानी व लघु कथा (ऐतिहासिक कहानी न), आधुनिक आत्मपरक व विषयपरक निबन्ध-प्रबन्ध, आधुनिक एकांकी व समालोचना विधा दकले न्हापां पिब्वल । थुपिं विधाया कथहंछि विकास नं यात । विशेषाङ्क पिकायेगु, धर्मोदय सिरपा: (उबलेया ग्यंगु सफूयातं बीगु) व धर्मोदय प्रकाशन निकाय पाखे थीथी विधाया सफू नं प्रकाशित यायां ध्व नेपालभाषा साहित्य त:मि त:जि यात । थुभनं उबलेया मां भाय प्रेमी साहसी धैर्यवान प्रतिभाशाली च्वमिपिं, भिक्षुपिं व आश्रय दाता उद्धारचित्तपिं दातापिसं उबलेया ध्व नेपालभाषा साहित्यया गम्भीर संकटकाल नं थ:थ:पिनिगु अमर कृतिं व ग्वाहालिं वरदकाल सिद्ध याना क्यंगु जुल ।

धर्मोदय लय पौ प्रकाशन जुइया छुं समय न्हापा भारतया छगू हिन्दी पत्रिका **धर्मदूतय** नेपालभाषायात नं थाय बिया धर्मोदय पिहां मव:बले तक प्रकाशित याना बिल । **धर्मदूत** पत्रिकाय **मोतिलक्ष्मी** उपासिकाया (ने. सं.) क्वातुगु ग्यंगु निबन्ध न्हापां प्रकाशित जुल । ने. सं. १०६६/वि. सं. २००३ सालय उबलेया प्रधानमन्त्री पद्म शम्शेर ज.ब . रा. याथाय् लङ्का बिज्याम्ह नारद थेरया नेतृत्वय छगू बौद्ध शिष्ट मण्डलं नाप लाना खं ल्हाबल्हा या:गुया सकारात्मक प्रतिफल स्वरुप नेपालभाषा सफू पत्रपत्रिका प्रकाशन याये जिल, निर्वासित भिक्षुपिंत नेपालय दुकाल, सरकारी भंसार व छुलाकं जफत याना पना स्व:थना त:गु नेपालभाषा या सफू पत्रिका लित बिया हल । हाकिम मास्टर खड्गमान मल्लया अध्यक्षताय नेपालभाषाया सफू प्रकाशन यायेत स्वीकृत बीगु विभाग उबलेया नेपाली भाषा प्रकाशिनी समितिइ चायेकल ।

(न्हापाया ल्यं......)

नेपालभाषा साहित्यया इतिहास

- डा. जनकलाल बैद्य

उलि व्यवस्था जुसेंलि नेपाल भाषाया च्वमिपिंत लेख-सफू च्वया पिकाये मदु धयागु निषेध व्यवधान छुं अंशय चिला वन । ला बलाया दुने ११५ गू काव्य, कविता, बाखं, निबन्ध नीति, **बौद्ध** वाङ्मयया अनुदित कृतित नेपालभाषां च्वया: प्रकाशनार्थ स्वीकृति कायेत पास याके यंकूगु खने दु । अथेभनं उबले अनं पास जूगु सफूत स्व. रत्नध्वज जोशीया **नारद मोह**, स्व. चित्तधर हृदयया **सुगत सौरभ, ह्वनागा, सुपु बाखं चा,** स्व. फत्तेबहादुर सिंया **बनवासया छगू खं,** केदारमान व्यथितया **दिवस चित्र,** स्व. सिद्धिचरणया **सीस्वां,** भिक्षु अमृतानन्दया **धम्म पदट्ठ** अनुवाद कृति, स्व. भैरवगोपाल वैद्यं मुंकूगु **मुना स्वां**, स्व. रत्नध्वज जोशी सम्पादन याना त:गु **बाखं पुच:** आदि न्ह्यथने बहः जू । थुभनं ने. सं. १०६६ स व्यवस्था याना बिउगु नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति अन्तर्गतया नेपाल भाषाया सफू स्वीकृति बिइगु विभागं व ने सं. १०६७ कौलां प्रकाशित लय पौ **धर्मोदयं** नेपालभाषाया यक्व च्वमिपिंत भाषा वाङ्मय रचना व **थीथी** विधाया साहित्य सिर्जना यायेत मा:गु प्रेरणादायी वातावरण दयेकाव यंकल । भिक्षु **अनिरुद्ध** व महानाम कोविदया सम्पादकत्वय तथ: भाजुरत्न कंसाकार व मणिहर्ष ज्योति कंसकारया आर्थिक लिधंसाय प्रकाशित जुयाच्वंगु **धर्मोदयं** नेपालभाषा साहित्य देश विदेशय व्यापक प्रचार प्रसार व लोक प्रख्यात जुइकल । अन्तरङ्ग सम्पादक जुया ज्या याना दीपिं भाजुपिं स्व. प्रेमबहादुर कंसा, स्व. रत्नध्वज जोशी, फणीन्द्र रत्न वज्राचार्य व भिक्षु सुदर्शनं थ:थ:पिनि कार्यकालय **धर्मोदय** लयपौया सुधार उन्नति याना दिल ।

नेपालभाषा वाङ्मय व साहित्य समुन्नत जुइकेगु ज्या यंय **धर्मोदय** लयपौया देन आपालं **दु** । **थ्व** लयपतिं (१) स्तरीय व परिष्कृत नेपालभाषाया स्वरुप ब्वल (२) आधुनिक साहित्यया स्तरय थ्यकेत मा:गु थीथी विधा कहानी, कविता, एकांकी, निबन्ध, समालोचना, यात्रा साहित्य, पत्र साहित्य पित बिया थुपिं विधा नं **कथंहछि ब्व:लंकल** (३) ब्वमिपिनि निम्ति इलय बेलय विशेषाङ्क पिकायेगु ज्या जुल:- **लुम्बिनी विशेषाङ्क,** म्हपूजा विशेषाङ्क, नारी विशेषाङ्क व प्यंगूगु विश्व **बौद्ध सम्मेलन** २५०० दँ क्यंगु स्वाया पुन्हिया विशेषाङ्कआदि । (४) बौद्ध धर्म विषयस व साहित्य विषयस जक केन्द्रित मजूसें थुकिं नेपालया थीथी धर्मावलम्बी नेपा:मिपिनि धर्म-संस्कृति, भावना कामना, रीतिथिति सकतांयात थाय बीया नापनापं साहित्येत्तर विषयया च्वखँयात(तन्त्र, विज्ञान, थायनाया भौगोलिक विवरण, दर्शन, चिकित्सा) थाय बिया ह:गु जुल । थुभनं, उबलेया

नेपालभाषाया दूरदर्शी, साहसी, मांभाय प्रेमी व प्रतिभाशाली कवि व च्वमिपिसं च्वःच्वःगु अमर कृतिया प्रकाशन ज्यां उबलेया भाषा शासक व इमि भक्ततसें नेपालभाषा साहित्य हां लिना मां लिना याना न्हंकेगु दुष्प्रयास विफल याना बिल । उगु ईया संकटकालयात नेपालभाषा साहित्यया निम्तिं वरदकाल हे सिद्ध यात ।

२००७ सालया जनक्रान्तिया लिपाया न्हू जलय

वि सं. २००७ साल (ने. सं. १०७०) या जनक्रान्तिं नेपालया उत्साही कवि लेखकतय् सशक्त व ओजस्वी भाव सन्देश व विचार, दूरदर्शी व बीर वीराङ्गना राजनैतिक नेता व कार्यकर्तातय आत्मउत्सर्ग पूर्ण संघर्ष, जुजु श्री ५ त्रिभुवन व नेपाली जनताया सक्रियतां सफल जुल । थ्व जनक्रान्तियां लिपा नेपाली जनजीवनय सामाजिक व सामूहिक हकहितया लागि थःथः जाना पाना सहलह ब्याकाः ज्यार्खं यायेगु जागृति लुल, सक्रियतां ब्वाला काल । अयनं उबले नकितिनि धयार्ये चुलि जाःगु प्रजातन्त्र रुपी सिमा त्वःधुली थें च्वंक इलय बेलय गोफय वाफय वयें थें च्वंक राजनैतिक घटना जू । मेखेर, उबले साहित्यिक संस्था व विद्यालयया स्थापना, पत्रपत्रिकाया प्रकाशन, बरोबर साहित्य सम्मेलनया ग्वसाः, पुस्तकालयया स्थापना, श्रेष्ठ सिरपाः व मेमेगु सिरपाःया स्थापना व वितरण समारोह ज्यांच्वन । उकिं उबले नेपालभाषा साहित्यया थीथी विधाया उन्नति प्रगति ह्वासां ह्वासां जुयाव वःगु जुल । वि. सं. २००७ (ने. सं. १०७०) या जन क्रान्तियां लिपाया उत्साहप्रद वातावरणय स्थापना जूगु च्वसापासा (ने. सं. १०७०), नेपालभाषा परिषद (ने. सं. १०७१, चिल्ला गाः) संस्थात व **थौं कन्हे** लयपौ (ने. सं. १०७४ बछला) **नेपाल** ऋतु पौ (ने. न. १०७२ बसन्त), **पासा** (बाछि पौ, ने. सं. १०७३ बछला) **विराट नेपाल भाषा साहित्य** सम्मेलन (ने. सं. १०७३ माधं हनुमान ढ्वाखा दुने चुकय जूगु दकले न्हापांगु उपत्यका ब्यापी साहित्य सम्मेलन) व **श्रेष्ठ सिरपाः** (ने. सं. १०७४ कछला थ्व), यलया **नेयालभाषा साहित्य समिति, मचा** पत्रिका (ने. सं. १०७५) ल्वपया नेपालभाषा साहित्य मन्दिर इत्यादिं, पत्र पत्रिका व संस्थातय सक्रियतां नेपालभाषा साहित्यया तःताजि विधाय तःगु मछि दृष्टिं उन्नति जुइकल ।

काव्य कविता विधा

गुबलें मे कथं, गुबलें निर्गुण मे कथं, गुबलें बाखं मे कथं न्ह्यां बयाच्वंगु गीति काव्य विधा पुनर्जागरण कालय समाज सुधार वादी नीतिवादी व नव जागरणवादी, छुं छुं रोमानीवादी काव्य धारा रुपय हिउगु खें ब्यने धुंकल । २००७ सालया जः खःया ई ध्यंका नेपालभाषा काव्य कविता विधाय रुपशैली व भाव विचार सन्देशया पक्षय हिउपाः बांलुल । प्रबन्ध काव्य अर्थात महाकाव्य व खण्डकाव्य विधाय दकले न्हापां चित्तधर 'हृदयं' महाभारत आधारित (ने. नं. १०६९) बभ्रुवाहन खण्डकाव्य रचनाय निसें नेपाल संस्कृति विशेषया आंशिक